

KERKEN **in beweging**

INHOUD

INLEIDING	5
Goed onderhoud tijdens een transitie	7
Nieuwe afspraken voor een goed behoud van het erfgoed	8
1. Minder gebruik/medegebruik en nevenbestemming	8
2. Tijdelijke sluiting	8
3. Herbestemming	9
Cultuurgoederen en topstukken	10
1. Cultuurgoederen	10
2. Topstukken	10
Onderhoud en bewaring	11
 Stappenplan kerk in beweging	 14
 Tools Monumentenwacht	 16
Een aangepaste inspectie bouwkunde & interieur	17
Een rapportage in functie van de verandering	17
Controle	18
 Algemeen: gebouw en interieur	 19
Klimaat en licht	20
Klimaat	20
Licht	22
 Biologische aantasting	 25
Insecten en schimmels	25
Knaagdieren, vleermuizen en vogels	25
 Preventie & beheer	 27
Diefstal	28
Vandalisme	29
Brand	29
Calamiteitenplan	30
 Veiligheid, toegankelijkheid, hygiëne & site	 31
Regelmatige controle	31
Onderhoud directe omgeving	32
Werken aan het erfgoed	32

TIPS VOOR DE VERSCHILLENDE BOUWKUNDIGE ONDERDELEN	33
Dakbedekking & hemelwaterafvoer	35
Technische installaties	36

TIPS VOOR DE VERSCHILLENDE INTERIEURONDERDELEN	37
Onderhoud vaste interieurelementen	38
Onderhoud roerende erfgoedobjecten	41
Bergruimten schoonmaken	43
Opruimen van de bergruimte	43
Schoonmaken van de bergruimte	44
Schoonmaken en herinrichten van kasten en rekken	45
Selectie en groepering van de op te bergen roerende erfgoedobjecten	46
Een recente inventaris en een waarderingstraject	46
Opbergen volgens het actueel gebruik van objecten	46
Keuze van de bergingsmogelijkheden	48
De bergruimte	48
Het bergmeubilair	48
De opberging van het object in de bergplaats	49
Algemene richtlijnen	49
Fysieke eigenschappen objecten	49
Specifieke vuistregels opbergen per objectgroep	51
Los meubilair	51
Schilderijen	52
Beelden	53
Losse objecten: liturgisch metaal, textiel, papier	53
Roerende erfgoedobjecten verpakken	56
Algemene aanbevelingen die steeds gelden	56
Actueel gebruik voorwerp	56
Formaat en geschiedenis van het voorwerp	57
De eigenschappen van de gebruikte materialen en technieken van het voorwerp	58
Onroerende interieurelementen & bescherming van grote objecten	60
Minder gebruik of medegebruik	60
Nevenbestemming	60
In afwachting van herbestemming of sloop	61
Regelmatige controle van de vaste interieurelementen en de erfgoedobjecten	62
Tijdens periodes van minder gebruik en bij medegebruik	62
Bij nevengebruik	63
Tijdens periode van ongebruik of sluiting	63

COLLEGA-ORGANISATIES DIE U KUNNEN HELPEN	64
Inspiratie en informatie	64
Begeleiding bij plannen	65
Vorbereidingen op de werkvloer	66
Belangrijke partners	67

Colofon	71

BIJLAGEN	71

BETEKENIS EN TOEKOMST VAN DE PAROCHIEKERKEN

TERMEN EN TIPS

BETEKENIS

1. Eredienst en verkondiging
2. Stilteplaats, alleen kunnen zijn, gebed
3. Cultuurhistorisch en architecturaal
4. Landschappelijk en symbolisch

'De mens leeft niet van brood alleen'

Eredienst komt eerst, maar emotionele uitstraling reikt verder

Denk niet alleen aan wat pastoraal 'nog' nodig is

Hou de kerk ook open buiten de eredienst:

- Zorg voor inhoudelijk aanbod
- Zorg voor goed beheer

BIJ ELKE WIJZIGING

- Betrek de diensten van het bisdom
- Toestemming van de bisschop is nodig
- Let op **niet-onwaardig gebruik**

BEHOUDEN

Minder gebruikte kerken kunnen toch behouden blijven voor de eredienst

Gebruik de kerk voor weekdagvieringen, uitvaarten, gebedsmomenten...

Denk vervolgens aan medegebruik

Medegebruik = gebruik door andere katholieke gemeenschappen, bv. uit een ander land of religieuzen

Als kerkfabrieken samenvoegd moeten worden:

- Let op de zwaardere verantwoordelijkheid van de leden
- Denk aan betrokkenheid van de lokale gemeenschap

NEVENBESTEMMEN

Nevenbestemming in de tijd = **multifunctioneel gebruik**

Nevenbestemming in de ruimte = **gedeeld gebruik**

Geef op lange termijn de voorkeur aan duidelijke scheiding in de ruimte = **gedeeld gebruik**

Geef voorrang aan de eredienst

Maak een overeenkomst met andere gebruikers

Stel parochiekerken niet ter beschikking voor niet-christelijke rituelen of vieringen

HERBESTEMMEN

Opgelet: het is een niet-onkeerbare beslissing

Toets af aan het **kerkenbeleidsplan**

Ga op zoek naar nieuwe betekenissen

Geef voorkeur aan religieuze functie voor niet-katholieke christelijke gemeenschap

Start een onderzoek met alle betrokkenen onder leiding van de kerkelijke instanties

Zorg voor breed draagvlak binnen de lokale gemeenschap

Geef de voorkeur aan erfpacht

Start een procedure voor waardering en selectie van religieuze objecten

INLEIDING

Kerken zijn belangrijke bakens in het Vlaamse landschap. Niet alleen staan ze in het middelpunt van nagenoeg elke woonkern, ook stonden ze eeuwenlang centraal in elke gemeenschap en vertellen ze het verhaal van opeenvolgende generaties gelovigen. Als dragers van een rijke geschiedenis maken ze een belangrijk deel uit van het Vlaamse erfgoed. Ze getuigen van eeuwenoude rituelen en tradities en verdienen het om gekoesterd te worden. Niet alleen zijn het vaak waardevolle historische gebouwen, ze zijn ook rijk aan kunstschaten, oud meubilair en bijzondere liturgische objecten.

Vandaag komen er minder gelovigen naar de kerk voor gebed en bezinning, of om hoogtepunten in een mensenleven samen te beleven. Hierdoor bevinden heel wat kerken in Vlaanderen zich op een kantelmoment en zullen vele kerken in de nabije toekomst worden opengesteld voor gemengd gebruik, sluiten voor een korte of langere periode of soms zelfs een andere bestemming krijgen. Dit is niet zonder risico's voor het gebouw en de inboedel. Stof en vuil stapelen zich op; vocht en schimmel krijgen vrij spel; ongedierte vindt de weg naar binnen; dieven en vandalen wagen hun kans, met alle gevolgen van dien. Ernstige problemen, zoals een waterlek, worden niet tijdig opgemerkt en kunnen veel schade berokkenen. Wanneer de juiste maatregelen niet tijdig worden genomen, dreigt waardevol erfgoed verloren te gaan.

Bij een periode van sterk verminderd gebruik voor liturgische diensten of een tijdelijke sluiting van de kerk hoort een aangepaste aanpak voor de goede bewaring van zowel het gebouw als het interieur. Onderhoud staat in deze periode dikwijls op een laag pitje of wordt zelfs volledig stopgezet én de verwarming wordt uitgeschakeld. Dit is niet zonder risico's voor het gebouw, het historisch interieur en de inboedel. Daarom staat in deze brochure de methode van onderhoud voorop en wordt er gefocust op de materiële risico's waaraan kerken en hun interieurs bij neven- of herbestemming worden blootgesteld. Voorafgaand en gelijktijdig aan een herbestemmingstraject zijn een aantal stappen noodzakelijk om tot een aangepast onderhoudsplan te komen in periodes van sluiting, herbestemming en heringebruikname. Het doel van deze brochure is oplossingen bieden en praktische tips aanreiken om het kerkgebouw gezond en veilig te houden. Mits het nemen van een aantal gepaste maatregelen kan er heel wat leed worden voorkomen. En ... voorkomen is beter dan genezen!

GOED ONDERHOUD TIJDENS EEN TRANSITIE

- Nieuwe afspraken voor een goed behoud van het erfgoed
- Cultuurgoeederen & topstukken
- Onderhoud en bewaring

STAPPENPLAN KERK IN BEWEGING

Wanneer tijdens de transitieperiode doet u best beroep op Monumentenwacht & andere partners?

TOOLS MONUMENTENWACHT

Wat kan Monumentenwacht voor u betekenen tijdens een transitieperiode?

GOED ONDERHOUD TIJDENS EEN TRANSITIE

In verschillende parochiekerken worden er momenteel veel minder misdiensten gehouden, sommige kerkgebouwen worden opengesteld voor gemengd gebruik en enkele andere sluiten daadwerkelijk hun deuren.

Als de kerk gebruikt zal worden door een andere christelijke gemeenschap noemen we dit verder in deze brochure MEDEGEBRUIK. Wanneer er naast liturgische diensten ook andere activiteiten door een vereniging in de kerk plaats vinden spreken we van NEVENGEBRUIK.

Wanneer het gebouw door meerdere organisaties of geloofsgemeenschappen gebruikt wordt, kunnen ook zij een actieve rol spelen bij het beheer. Goede afspraken over reiniging, onderhoud en herstellingen zijn onontbeerlijk. Het interieur wordt soms gedeeltelijk aangepast of zelfs verbouwd. Respectvol omgaan met het gebouw en de aanwezige interieurelementen zijn daarbij cruciaal.

Een traject van herbestemming of gedeeltelijke herbestemming is al een zware opdracht op zich. Dikwijls worden kerkgebouwen in afwachting "tijdelijk" gesloten. In realiteit wordt dit soms een erg lange periode, met nadelige gevolgen voor zowel exterieur als interieur van het erfgoed. Die gevolgen worden dan pas jaren later zichtbaar eens de herbestemming effectief aangepakt wordt en de kerk terug in gebruik genomen wordt. Een belangrijk gevolg van een veranderingstraject kan ook zijn dat het team dat zich steeds heeft ingezet voor het onderhoud van de kerk hier niet langer bij betrokken wordt. Toch zijn er ook tijdens heel het traject van een functieverandering gemotiveerde mensen nodig die zich het lot van de kerk en de inboedel aantrekken en een warm hart toedragen. Er staat namelijk van alles te gebeuren.

NIEUWE AFSPRAKEN VOOR EEN
GOED BEHOUD VAN HET ERFGOED

CULTUURGOEDEREN
EN TOPSTUKKEN

ONDERHOUD
EN BEWARING

Nieuwe afspraken voor een goed behoud van het erfgoed

Bij elke functiewijziging is het belangrijk dat er duidelijke afspraken worden gemaakt over wie welke verantwoordelijkheden op zich neemt. Een team van mensen (priester, koster, eigenaar, beheerder, gemeentediensten, buurtbewoners, politie) die zorg dragen voor de kerk, een oogje in het zeil houden en reageren in geval van een calamiteit, is onmisbaar. Een goede communicatie en gemakkelijke bereikbaarheid zijn van belang. Vergeet hierbij hulpdiensten zoals politie en brandweer niet op de hoogte te brengen, alsook andere belanghebbenden als het team van vrijwilligers, omwonenden, etc. Met de opstelling van een lijst met contactgegevens en een goede taakverdeling komt u al een heel eind ver.

1. Minder gebruik/medegebruik en nevenbestemming

De kerk wordt gebruikt voor één enkele eredienst maar minder dan wekelijks,
of de kerk wordt medegebruikt voor meerdere christelijke erediensten,
of de kerk wordt nevenbestemd en naast de eredienst ook gedeeld met geheel andere organisaties, zoals een jeugd- of sportbeweging.

- Maak nieuwe afspraken over...

- ...regelmatige controle van het gebouw en het interieur. Wie, wat, hoe, wanneer?
- ...controle van de brandveiligheid en de nutsvoorzieningen.
- ...het basisonderhoud van het gebouw, de omgeving en het interieur.
Door interne medewerkers of een externe firma. Wie begeleidt de externe firma's?
- ...een logboek met afspraken, de taakverdeling en een registratie van werken en onderhoud. Hou de naam van de uitvoerder, de data, etc. nauwkeurig bij.
- ...overlegmomenten met de medegebruiker over het onderhoud, gebruik, etc.
- ...aanpassing van het sleutelbeleid en de registratie ervan.

- Berg op ...

- ...wat (voorlopig) niet meer of maar sporadisch gebruikt wordt bij speciale diensten.
- ...wat plaats moet maken voor nieuwe functies.
- Voor praktische tips, zie roerende erfgoedobjecten opbergen en roerende erfgoedobjecten verpakken.

- Bescherm...

- ... zoveel mogelijk interieurelementen tijdens langere periodes van onbruik, zoals wanneer enkel de winterkapel gebruikt wordt en de kerk los van erediensten niet open is voor publiek.
- ...interieurelementen die gevaar lopen op schade door de nevenbestemming op een duurzame manier, zoals wandafwerkingen of vast kerkelijk meubilair dat niet verplaatst kan worden.
- Voor praktische tips, zie Onroerende interieurelementen & bescherming van grote objecten.

2. Tijdelijke sluiting

Bij een tijdelijke sluiting, in afwachting van een beslissing over herbestemming of sloop, is het belangrijk om...

- ...regelmatige controle en basisonderhoud van zowel het gebouw als het interieur uit te voeren. Wie, wat, wanneer?
... een snelle opstart van een waarderingstraject van de roerende erfgoedobjecten als voorbereiding op de herbestemming of sloop.
- ... de verhuis te organiseren van objecten die na het waarderingstraject op een andere plaats bewaard of gebruikt worden en de verwijdering van objecten die afgestoten worden.

- ... de nieuwe standplaats van de verhuisde objecten en de aanduiding van de afgestoten objecten in de inventaris te registreren.
- ...afspraken te maken met buurtbewoners en politie over brand-, en inbraakveiligheid en vandalisme.

3. Herbestemming

- Zorg voor een kennisoverdracht van het gebouw en de resterende interieurelementen aan de nieuwe beheerder of eigenaar vóór de start van eventuele veranderingswerken.

Het verslag van de laatste inspectie van Monumentenwacht en het logboek helpen de nieuwe eigenaar met de adressen, timing van onderhoudswerken, knelpunten van het gebouw, etc.

- De Vlaamse Regering wil vanaf 23 november 2022 een asbestattest te verplichten voor gebouwen die verkocht en opgetrokken werden voor 2001. Hieronder vallen nagenoeg alle kerkgebouwen, het is dus raadzaam om met [deze regelgeving](#) rekening te houden indien het gebouw afgestoten wordt.

Zie ook de onderhoudsfiche [Asbest](#) voor de recentste wettelijke regelgeving.

Cultuurgoederen en topstukken

1. Cultuurgoederen

Roerende goederen die zich in een beschermd monument bevinden, kunnen deel uitmaken van de bescherming. Zij worden in de regelgeving **cultuurgoederen** genoemd. Het al dan niet mee beschermd zijn van roerende goederen is echter niet altijd even eenduidig af te lezen uit het beschermingsbesluit. Het is belangrijk dat je als eigenaar nagaat (of laat nagaan) of een roerend goed deel uitmaakt van de bescherming, omdat het Onroerenderfgoeddecreet en -besluit dan van toepassing kunnen zijn op die roerende goederen.¹ Dit betekent dat je onder bepaalde voorwaarden premies kan aanvragen voor werken aan die goederen en dat er toelatingsplichten verbonden zijn aan die goederen. Als een beheersplan gemaakt wordt, moet een lijst van cultuurgoederen opgenomen worden om te kunnen genieten van een premie voor werken aan die cultuurgoederen. Als eigenaar neem je het initiatief om een motivatie op te stellen over het al dan niet mee beschermd zijn van de roerende goederen of de opdracht hiervoor te geven aan een ontwerper. Het Agentschap Onroerend Erfgoed stelde een richtlijn op voor eigenaars om te kunnen beoordelen of roerende goederen deel uitmaken van de bescherming van een monument. Met de richtlijnen op de website <https://www.onroerenderfgoed.be/cultuurgoederen> en het bijhorende stroomschema en invulformulier kan je als eigenaar of ontwerper zelf achterhalen of een roerend goed al dan niet deel uitmaakt van een bescherming.

2. Topstukken

Met het Topstukkendecreet wil de Vlaamse overheid unieke cultuurgoederen beschermen en borgen en ervoor zorgen dat zeldzame en onmisbare voorwerpen en verzamelingen in Vlaanderen niet verloren gaan.

Op basis van het decreet is een 'Topstukkenlijst' samengesteld die alle erkende en voor Vlaanderen zeldzame en 'onmisbare' voorwerpen en verzamelingen bevat. Een aanzienlijk deel van deze 'topstukken' wordt in kerken of particuliere woningen bewaard.²

Wil je weten welke cultuurgoederen al beschermd zijn als Vlaams topstuk en welke maatregelen gelden voor topstukken? Neem dan een kijkje op de website: <https://topstukken.vlaanderen.be/topstukken>.

¹ Agentschap Onroerend Erfgoed, "Cultuurgoederen in monumenten. Maken de roerende goederen deel uit van de bescherming?", publicaties.vlaanderen.be/view-file/20254, laatst geraadpleegd op 9/05/2022.

² Agentschap Onroerend Erfgoed, "Topstukkenlijst", www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/cultureel-erfgoed/erkenningen/topstukkenlijst, laatst geraadpleegd op 9/05/2022.

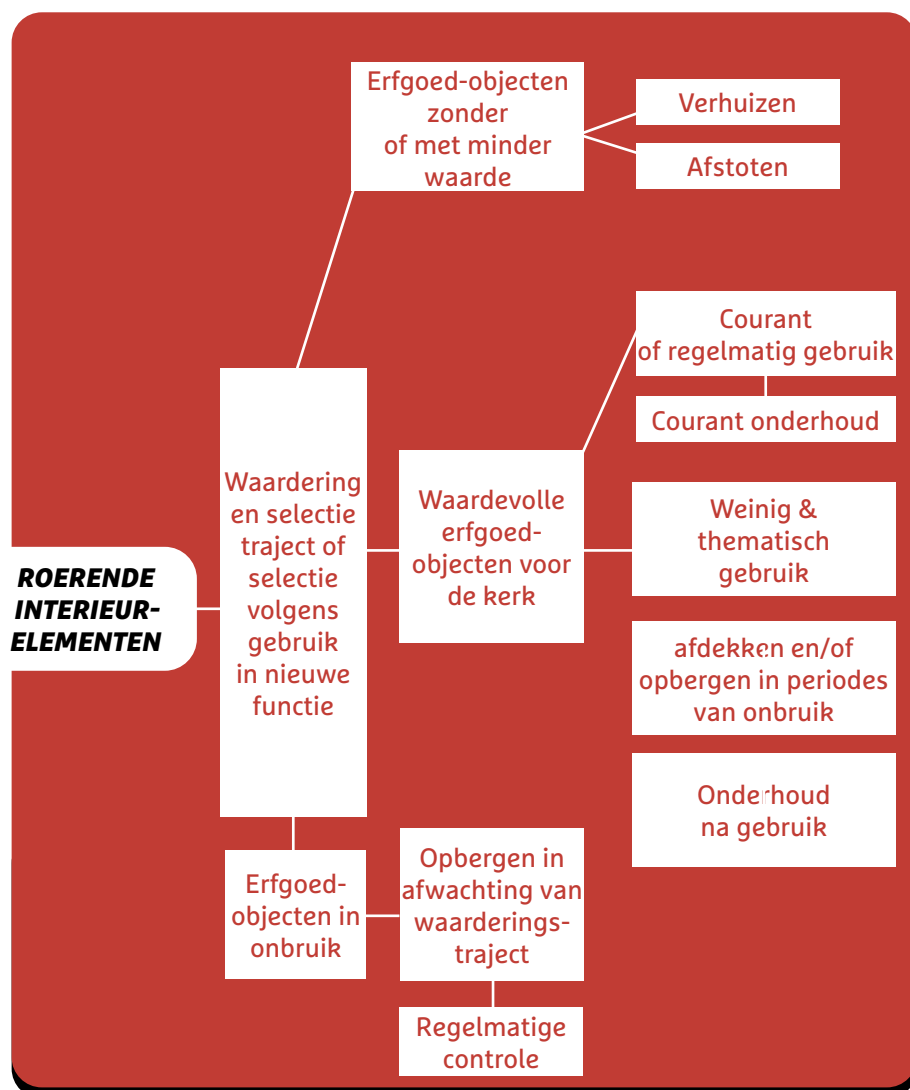
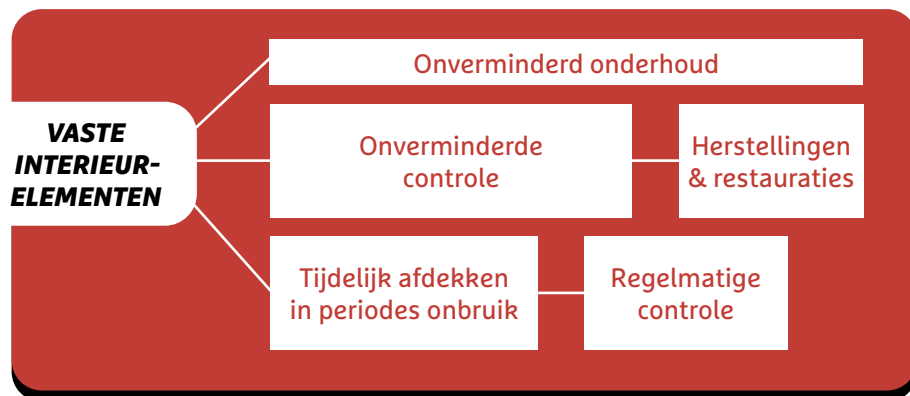
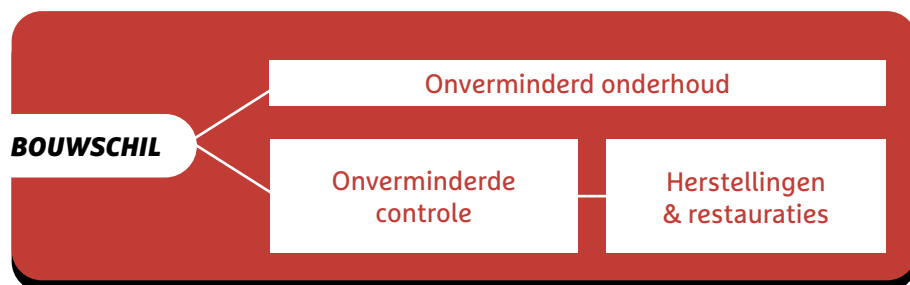
Onderhoud en bewaring

De boodschap van Monumentenwacht is duidelijk: het onderhoud van een kerk (of eender welk gebouw) blijft steeds vereist ook al wordt die 'tijdelijk' weinig gebruikt of gesloten. Een hermetische sluiting zonder onderhoud geeft immers alle elementen vrij spel zodat schade exponentieel kan toenemen. Voorafgaand en gelijktijdig aan een herbestemmingstraject zijn een aantal stappen noodzakelijk om tot een aangepast onderhoudsplan te komen in periodes van sluiting, herbestemming en heringebruikname.

In de volgende schema's staan de aandachtspunten voor het behoud per scenario en per onderdeel uitgewerkt. Het schema [stappenplan kerk in beweging](#) geeft een overzicht voor welke zaken en wanneer je de expertise van Monumentenwacht kan aanspreken.

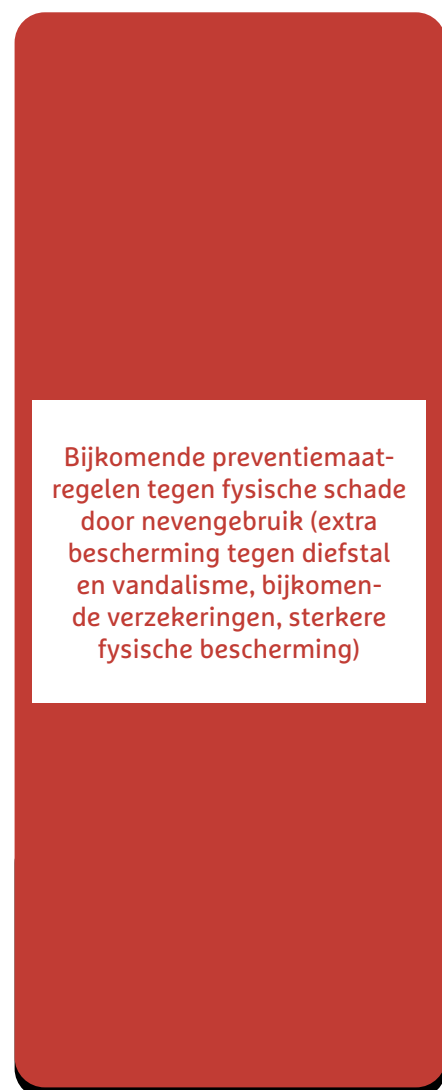
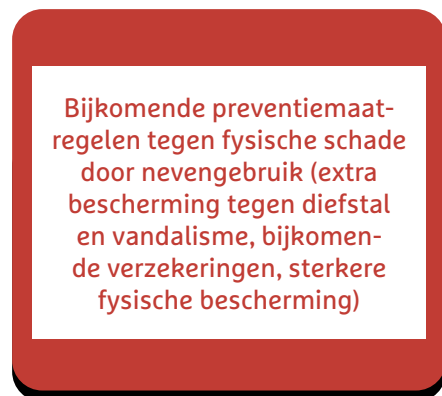
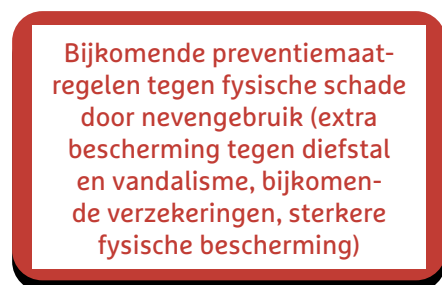
1. VERMINDERD GEBRUIK OF MEDEGEBRUIK

Onderhoud, bewaring, herstellingen & restauraties en controle

2. NEVENGEBRUIK

Bijkomende preventieve maatregelen

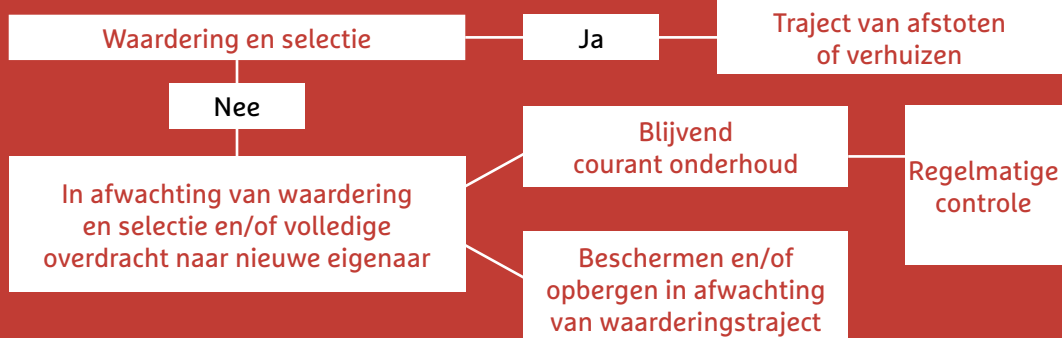
3. HERBESTEMMING OF SLUIT

Bijkomende preventieve maatregelen en een waarderingstraject

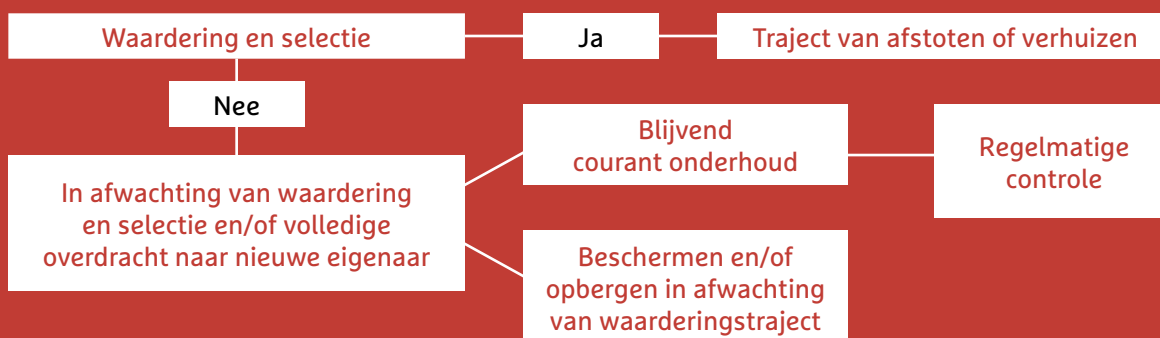
BOUWSCHIL

Bijkomende preventieve maatregelen nutsvoorzieningen, veiligheid bij langdurig ongebruik

VASTE INTERIEUR-ELEMENTEN

ROERENDE INTERIEUR-ELEMENTEN

STAPPENPLAN KERK IN BEWEGING

Wanneer tijdens de transitieperiode doet u best beroep op Monumentenwacht en andere partners?

stap 1

Vorbereiding en overleg

- Een kerkenbeleidsplan uitvoeren. Uw kerk wordt binnenkort misschien gedeeld met een andere geloofsgemeenschap, krijgt een bijkomende publieke functie of wordt herbestemd. Dat is geen simpele zaak. De manier waarop u zich voorbereidt en organiseert zal bepalend zijn om goed onderhoud te garanderen en risico's van allerlei aard te beperken. Dialoog tussen alle betrokken partijen is cruciaal.
- De [Intergemeentelijke Onroerend Erfgoeddienst](#) (IOED) of stedelijke dienst Monumentenzorg kunnen helpen met de regelgeving en het dossier.
- De [Erfgoedcel](#) uit uw regio, indien aanwezig, kan u bijstaan met het publieke engagement, het roerende en het immateriële erfgoed.
- Het [stappenplan van Parcum](#) helpt om het goedgekeurd kerkenbeleidsplan in werkelijkheid om te zetten. De erfgoedexperten van Parcum kunnen hierbij ook persoonlijk adviseren en begeleiden. Contactpersoon voor West-Vlaanderen is Judith Delbaere (judith.delbaere@parcum.be).

stap 2

Inspectie van het gebouw & het interieur

- **Bouwkundige inspectie:** Een recent (max. 3 jaar) bouwkundig rapport geeft inzicht in de toestand van het gebouw. Dit is het startpunt voor een goed onderhoud van het gebouw. Licht bij herbestemmingsplannen zo snel mogelijk de verantwoordelijke Monumentenwachter in. Hij/zij kan helpen bij het gericht prioriteren van de werken.
- **Interieurinspectie:** De vaste interieurelementen zoals de lambriseringen, de altaren, etc. en de roerende erfgoedobjecten kunnen door de interieurwachters nagekeken worden op hun toestand en bewaring. Het inspectierapport van het interieur helpt doordachttere keuzes te maken bij de volgende stap 3: Roerend erfgoed inventariseren, waarderen en selecteren.

stap 3

Roerend erfgoed inventariseren, waarderen & selecteren

- Het roerend erfgoed:
  1. Inventariseren
  2. Waarderen
  3. Selectie en bestemming
- Voor deze stap verwijzen we naar het stappenplan van [Parcum](#).
- Informatie over de toestand van het roerend erfgoed is te vinden in het inspectierapport van Monumentenwacht interieur.
- Verschillende erfgoedcellen helpen of begeleiden een inventariserings- en waarderingsproject van kerken in hun werkingsregio.

stap 4

Uitwerken van een plan voor algemeen onderhoud

- Voer de nodige herstellingen beschreven in de inspectierapporten van stap 2 uit.
- Houd een logboek van het onderhoud en de controle bij.
- Stel een onderhoudsdraaiboek op aan de hand van de inspectierapporten en de selectie uit stappen 2 en 3.

stap 5

Een periode van onbruik of sluit

- Bereid een periode van weinig gebruik of onbruik voor, voor zowel de bouwschil als het interieur.
- Onderhoud en controleer het gebouw en het interieur tijdens de transitie.
- Monumentenwacht kan helpen met de controle van het gebouw en het interieur tijdens de transitie.

stap 6

Aan de slag na de transitie

- Draag de toestandrapporten en gegevens van de contactpersoon bij Monumentenwacht over aan nieuwe verantwoordelijke/eigenaar.
- Pas bij medegebruik en nevengebruik het onderhoudsdraaiboek aan, volgens de nieuwe functie(s) van de kerk.
- Herneem de reguliere inspecties met rapportage van Monumentenwacht.

TERUG NAAR INHOUDSTAFEL

TOOLS MONUMENTEN- WACHT

Wat kan Monumentenwacht voor u betekenen tijdens een transitieperiode?

Een aangepaste inspectie bouwkunde & interieur

Een inspectie in functie van een kerk in transitie?

Monumentenwacht kan helpen met het objectief in kaart brengen van de materiële toestand van de kerk. Zonder betrouwbare, recente informatie over het gebouw en zijn toestand, is het erg moeilijk om gegronde beslissingen te nemen voor onderhoud, herstel, restauratie of herbestemming.

Bent u al lid van Monumentenwacht en zijn er nabije toekomstplannen voor het gebouw, vraag dan zeker een inspectie aan voor de kerk in transitie gaat. Het is belangrijk dat de Monumentenwachters op de hoogte zijn van de plannen bij een verandering van functie, want dan kunnen zij gericht advies geven. Ze kunnen o.a. bekijken of er eventueel materiële eigenschappen of gebreken zijn die vóór de functieverandering best nader onderzocht worden. Als er bijvoorbeeld plannen bestaan om bouwdelen af te breken, zijn onderhouds- of instandhoudingsadviezen voor dit bouwdeel zinloos. In andere gevallen kan het bij een herinrichting van een bouwvolume handig zijn om de actuele toestand ervan in het rapport op te nemen. Veel hangt af van de individuele situaties en/of vooruitzichten, daarom is het aangeraden om de Monumentenwachters zo volledig mogelijk te informeren over de toekomstplannen. Bij langdurige onbruik kan een risicoanalyse van het gebouw in kaart brengen welke gebouwoonderdelen en vaste interieurelementen de kwetsbare plekken zijn en dus blijvend het meeste aandacht vragen. Bent u nog geen lid van Monumentenwacht dan vindt u [hier](#) meer informatie op. Wenst u lid te worden van Monumentenwacht West-Vlaanderen, neem dan contact op met Stefaan Carlier: 050 40 33 08 – monumentenwacht@west-vlaanderen.be.

Een rapportage in functie van de verandering

Waar leggen we de nadruk op bij de rapportage?

In de rapportage zal er specifieke aandacht zijn voor de noden en gevaren van het gebouw en het interieur tijdens de transitie. Aan de hand van een hierop toegespitste risicoanalyse kunnen de Monumentenwachters meer doelgerichte adviezen formuleren. Bij een inspectie worden de zogenaamde “10 schadefactoren” overlopen. Het betreft 10 mogelijke oorzaken van schade, die mekaar deels overlappen en vaak beïnvloeden. Op de meeste ervan kan je als beheerder invloed uitoefenen.

In de tabel **10 SCHADEFACTOREN** staan enkele voorbeelden van de belangrijkste schadefactoren.

Om een goed onderhoudsplan op te kunnen maken, zal aangegeven worden welke herstelling en welk onderhoud absoluut noodzakelijk zijn als je de kerk met een gerust hart wil afsluiten. Sommige omstandigheden zullen om snelle acties vragen bijvoorbeeld door het bestrijden van actieve insectenvraat of de vervanging van plastic verpakkingen rond kerkgewaden door katoenen hoezen. Als de sluiting van de kerk goed wordt voorbereid, is de kans op problemen naderhand beperkter en wordt de nood aan controle en onderhoud terug tot een minimum teruggebracht. Zo zal het tijdelijk beschermen en opbergen van roerende goederen ervoor zorgen dat er veel minder onderhoud noodzakelijk is aan het interieur.

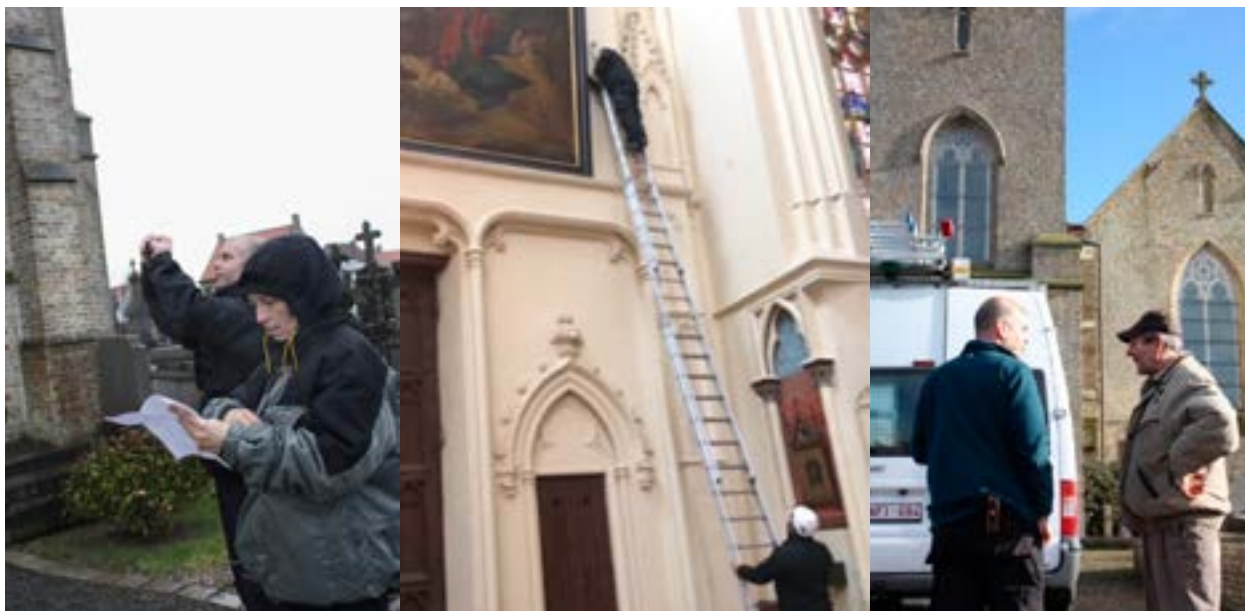
Voor de bouwschil gaat de aandacht in de eerste plaats uit naar het waterdicht houden van het gebouw. Regelmatige of voortdurende waterinsijpeling (bv. goot- of daklekken) heeft een ronduit nefaste invloed op zowat alle bouwelementen. Zo zal metselmortel uitspoelen, waardoor stenen loskomen; zullen schimmels en zwammen uit het niets tevoorschijn komen en organische materialen aantasten; zal hout rotten waardoor er schade aan het interieur zal optreden. Kortom, een goede waterhuishouding primeert bij de instandhouding van bouwwerken.

Controle

Hoe kan Monumentenwacht u helpen bij de opvolging tijdens de transitieperiode?

Zelfs wanneer de transitie goed is voorbereid, is een goede opvolging van de toestand van het gebouw en het interieur noodzakelijk. Net als tijdens de voorgaande jaren blijft het tijdens een transitieperiode noodzakelijk om eventuele gebreken aan het gebouw tijdig op te sporen en aan te pakken voor er grote schade optreedt. Zeker de bouwschil eist een niet aflatende aandacht. Een regelmatige inspectie blijft dus sterk aanbevolen, zeker voor moeilijk bereikbare plaatsen, zoals daken. Een controle-inspectie en zeker de rapportage ervan neemt minder tijd in beslag dan een volledige herhalingsinspectie. De nadruk tijdens een controle ligt op de acuut uit te voeren werken.

Mits een goede bescherming en opberging van de vaste interieurelementen en de roerende erfgoedobjecten is er voor het interieur enkel een regelmatige, steekproefsgewijze controle nodig op biologische aantasting, van zowel schimmels als insecten en knaagdieren. Dit kan zowel door eigen medewerkers als door Monumentenwacht uitgevoerd worden. Enkel op het moment dat er calamiteiten optreden, is het sterk aanbevolen om onmiddellijk professionele hulp in te schakelen.

ALGEMENE TIPS:
GEBOUWEN EN INTERIEUR

TIPS:
VOOR DE VERSCHILLEN
DE BOUWKUNDIGE
ONDERDELEN

TIPS:
VOOR DE VERSCHILLENDE
INTERIEURELEMENTEN

TERUG NAAR INHOUDSTAFEL

ALGEMENE TIPS: GEBOUW EN INTERIEUR

KLIMAAT
& LICHT

BIOLOGISCHE
AANTASTING

PREVENTIE &
BEHEER

VEILIGHEID,
TOEGANKELIJKHEID,
HYGIËNE & SITE

KLIMAAT EN LICHT

Klimaat

Bouwschil

Voor het behoud van het erfgoed geldt als gouden regel: “Houd de bouwschil wind- en waterdicht”. Verder is het vooral belangrijk dat bij vriestemperaturen (gedurende enkele dagen) en bij uitzonderlijke regenval of sterke windstoten onmiddellijk een controle wordt uitgevoerd om eventuele schade snel op te lossen.

Interieur

Belangrijk voor het behoud van het interieur en het kerkorgel is dat de relatieve vochtigheid in de kerk binnen een bepaalde bandbreedte blijft. Grote, langdurige wisselingen in temperatuur en vooral in relatieve vochtigheid zijn zeer nadelig voor de verschillende interieurelementen.³

De meeste kerkinterieurs die onregelmatig of bijna nooit verwarmd worden, hebben doorgaans eerder een vochtig klimaat dat, net als de buitenlucht, schommelt rond de 70%. Bijkomend zijn er vaak ook bouwonderdelen met een hogere vochtbelasting.

De relatieve vochtigheid beheersen kan slechts in beperkte mate door de temperatuur te beheersen. Dit geldt vooral in de kleinere ruimtes zoals de sacristie of de bergruimtes. In de grote volumes van een meestal maar matig geïsoleerd kerkgebouw zal de kerkverwarming maar een zeer beperkte invloed hebben. Daarom is het belangrijk om deze beredeneerd te gebruiken. Een voorbeeld van een slechte temperatuurbeheersing is een te snelle opwarming van de binnenruimte door het sterk verhogen van de thermostaat net voor een kerkdienst. Door het snel stijgen van de warme lucht zal het kerkorgel boven op het doksaal lijden onder de droogte die de felle temperatuurstijging met zich meebrengt. Bij langdurig ongunstige klimatologische waarden en grote fluctuaties zal het instrument beschadigd raken.⁴ Bijvoorbeeld door scheuren en schimmelvorming in de verschillende soorten hout en het beschadigd raken van de windlade, het broos worden van lederen balgen en corrosie van loden en tinnen pijpen. Verder kan snelle verhoging van de temperatuur ertoe leiden dat het orgel vals gaat klinken.

Als het te vochtig is in de kerk, kunnen alle vochtabsorberende materialen als houten gewelven, meubilair en onderdelen van het orgel beginnen zwellen; metalen kunnen corroderen; schimmelsporen komen tot ontwikkeling en gaan woekeren.⁵ Ook houtaantasters zoals de kleine en grote houtworm (*Anobium punctatum* en *Xestobium rufovillosum*) verkiezen vochtige plaatsen en vochtig hout.

Bij droogte krimpen houten objecten met scheurvorming als gevolg; verflagen gaan opstuwen en lijmverbindingen kunnen loskomen. Erg lage of sterk wisselende luchtvochtigheid kan ook zoutkristallisatie op het muuroppervlak en op stenen elementen veroorzaken en wandschilderingen aantasten.

³ Marc Stappers, Edgar Neuhaus, 2016, Brochure: Klimaatbeheersing in monumentale kerken, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Nederland, geraadpleegd op via www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2016/01/01/klimaatbeheersing-in-monumentale-kerken

⁴ Marc Stappers, Edgar Neuhaus, 2017, Brochure: Kerkorgels en binnenklimaat, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed Nederland, geraadpleegd op 13/04/2022 via www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2017/01/01/kerkorgels-en-binnenklimaat

⁵ Andries Deknopper, 2017, Voorstudie Binnenklimaat in kerken.

Om goede aanbevelingen te kunnen geven in verband met het klimaat in de kerk moet eerst gedurende een langere periode (tijdens verschillende seizoenen en op verschillende plaatsen en hoogtes in de kerk) de situatie in kaart worden gebracht. Daarna kan beslist worden of aanpassingen noodzakelijk zijn. De metingen kunnen op aanvraag door Monumentenwacht worden uitgevoerd. Als er aanpassingen noodzakelijk zijn moet er een specialist ter zake worden aangesteld.

Verwarmen

Als kerkinterieurs niet meer in gebruik zijn, wordt het nut van een permanente basisverwarming in vraag gesteld. Toch heeft het instellen van een basisverwarming, bij kerken met een erg waardevol interieur, op bijvoorbeeld 10°C grote voordelen. Door te verwarmen wordt immers een hoge relatieve vochtigheid (RV > 70%) teruggedrongen. Door vochtige lucht te mengen met drogere, warme lucht zal de relatieve luchtvochtigheid dalen. Op die manier is het een doeltreffende methode tegen schimmels en insecten die immers goed gedijen in een vochtige omgeving. Lage temperaturen (< 10°C) worden vermeden en bij publieke activiteiten zoals concerten hoeft men slechts 6°C bij te verwarmen om een comfortabele temperatuur te bereiken.³ Het is zo dat niet alle kerken even geschikt zijn om permanent te verwarmen. Zo zal voor kerken met een buitenbe-glazing en met een geïsoleerd gewelf het permanent verwarmen meer haalbaar zijn. Ook het type verwarming speelt een rol. Voor kerken die uitgerust zijn met een vloerverwarming is het technisch gezien eenvoudiger om een basis-temperatuur te halen. Hoewel onderzoek uitwijst dat doorgaans in een kerkinterieur de temperatuur zelden onder de 5°C gaat, kan een basisverwarming ook voorkomen dat water in de leidingen in meer afgezonderde lokalen bevroert en de leidingen springen. Leidingen die niet binnen de verwarmde ruimten vallen, worden best goed afgeschermd in de winter. **Let op met heel erg koude of langdurige vriesperiodes!** Permanent verwarmen is goed om hoge RV te vermijden, maar verwarmen bij erg lage buitentemperaturen rond het vriespunt kan veel schade veroorzaken! Als de buitentemperatuur rond het vriespunt schommelt, zal de buitenlucht doorgaans maar een kleine hoeveelheid vocht bevatten. Dit omdat een groot deel immers in bevroren toestand is. Vooral bij langdurige vorst wordt de buitenlucht heel droog. Door op dat moment de binnenlucht in het kerkinterieur te verwarmen zal deze verder uitdrogen: de al droge, koude binnenlucht wordt er immers vermengd met warme en dus nog drogere lucht. Als deze droogte enkele uren aanhoudt, zullen de meest klimaatgevoelige objecten en materialen zoals dunne houten panelen, papier en textiel het vocht dat in hun materiaal zit opgesloten (absolute vochtigheid) afstaan aan de binnenlucht. Paneelschilderijen gaan scheuren, verflagen gaan opstuwen en lijmverbindingen kunnen loskomen. Om die reden moet er vermeden worden om bij erg lage temperaturen (<5°C) of bij vorst verder te verwarmen. Het is bijgevolg beter de verwarming uit te zetten als het buiten voor een langere periode rond het vriespunt schommelt.

Ingrepen om het binnenklimaat te verbeteren, hebben bijna altijd een direct en esthetisch effect op het gebouw en interieur vanwege bouwkundige aanpassingen en zichtbare installaties (radiatoren, buizen, armaturen, roosters) in de kerk. Vervolgschade aan het orgel, de interieurelementen en het gebouw, zoals scheuren, corrosie en schimmel, komen vaak pas na verloop van jaren aan het licht. Raadpleeg hiervoor steeds een deskundige. Voldoet de huidige verwarming niet aan de nieuwe functie, dan is de eerste vraag of het de moeite loont het bestaande systeem te optimaliseren of dat er beter een nieuw systeem in de plaats kan komen. Ga vóór aanvang van de ontwerpfase zeker na of er mogelijk archeologisch waardevolle elementen aanwezig kunnen zijn in de grond. Vraag een bouwhistoricus of een archeoloog om een archeologienota op te maken, zelfs al is dit niet altijd verplicht.⁶ Het opstellen van dergelijke nota voorkomt dat werken na een 'toevalsvondst' voor een tijd stilgelegd worden. Kerken staan immers meestal op locaties die al eeuwenlang bewoond werden of waar overleden inwoners begraven werden.⁷

6 De beslissingsboom van het Agentschap Onroerend erfgoed maakt u wegwijs in de wetgeving: www.onroerenderfgoed.be/een-archeologisch-onderzoek-nodig

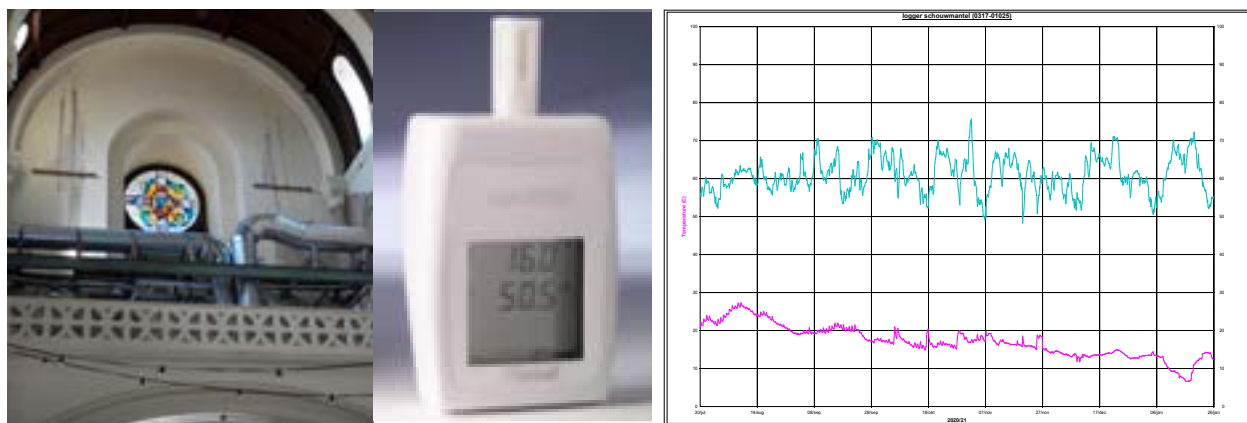
7 Zie ook www.onroerenderfgoed.be/sites/default/files/2020-06/20200527_omgevingsvergunning_stedenbouwkundige_handelingen.pdf

Neem zeker contact op met de regionale dienst van het Agentschap Onroerend Erfgoed of, indien van toepassing, de erkende-onroerend-erfgoedgemeente. Mogelijk is er in uw gemeente ook een de plaatselijke IOED die u kan helpen. De kaartjes met overzichten van de erkende **onroerenderfgoedgemeentes** en de **IOED's** zijn te vinden op het internet.

Wijzigingen aan de verwarmingsinstallatie – om welke reden dan ook – kunnen vergaande gevolgen hebben voor de warmte- en vochthuishouding van het erfgoed. Laat vooraf goed onderzoeken wat voor uw erfgoed de beste oplossing is. Meer informatie over veelgebruikte verwarmingssystemen met hun voor- en nadelen vindt u in de brochure **Klimaatbeheersing in monumentale kerken**.

Ventileren met buitenlucht

De bouwschil van kerkgebouwen is veelal slecht geïsoleerd. Zeker als er grote glasramen aanwezig zijn zonder voorzetbeglazing volgt de relatieve vochtigheid van de binnenruimte deze van het buitenklimaat. Metingen van het KMI tonen aan dat de buitenlucht in Vlaanderen vaak boven de 70% RV schommelt. Het binnendringen van de vochtige buitenlucht is dus een belangrijke factor in de verklaring waarom er zo'n hoge relatieve vochtigheden heersen in kerkinterieurs. Om die reden is het permanent ventileren met buitenlucht niet altijd even zinvol. Een zeer vochtige binnenruimte ventileren is alleen zinvol als dit gedaan wordt met buitenlucht die droger is. In het andere of veel voorkomende geval wordt enkel vochtige buitenlucht naar binnen gehaald en dat is wat moet voorkomen worden. Ventileren in de lente kan om die reden ook leiden tot condensatie op koude oppervlakken. Ventileren kan enkel indien dit zeer gecontroleerd en doordacht gebeurt, enkel als de buitenlucht droger is dan de binnenlucht. Om dit uit te zoeken is het noodzakelijk om met een degelijk meettoestel de RV van zowel de binnen- als de buitenlucht te meten.⁸

Licht

Licht, zowel zonlicht als kunstlicht, kan op zeer korte termijn onomkeerbare schade aanrichten. Elk materiaal reageert op zijn eigen manier. Zo zullen donkere houtsoorten verbleken en lichtere houtsoorten verdonkeren. Textiel in zijde zal sterk verkleuren en op termijn zelfs volledig verpulveren. Stel daarom zeer kwetsbare objecten, zoals vaandels of gewaden, niet permanent op in de kerk maar berg ze op of verpak ze en haal ze enkel tevoorschijn voor speciale gelegenheden.

⁸ Andries Deknopper, 2017, Voorstudie Binnenklimaat in kerken.

Ook voor de bouwschil blijft daglicht op middellange termijn een belangrijke factor van degradatie. Denk hierbij o.a. aan de verflagen op het **schrijnwerk** en de bitumineuze **dakbedekking** op platte daken.

In de inspectierapporten en de hoofdstukken **Tips voor de verschillende bouwkundige onderdelen** en **Tips voor de verschillende interieurelementen** geven we hier specifieke tips over.

Wanneer de kerk, na een periode van minder gebruik opnieuw meer benut wordt, of een nieuwe inrichting krijgt, is het belangrijk om rekening te houden met het effect van lichtinval en verlichting op erfgoedobjecten die ter plaatse blijven. Laat u hiervoor dus zeker bijstaan door een erfgoeddeskundige.

Licht in het interieur

De schade veroorzaakt door licht wordt overwegend bepaald door de verlichtingsduur vermenigvuldigd met de belichtingssterkte (10 uur belichten bij 500 lux berokkent evenveel schade als 100 uur belichten bij 50 lux). Ook het gehalte aan ultraviolet- en aan infraroodstraling (uv- en ir-straling) die een oppervlak opvangt, is van grote invloed. Daarom moeten maatregelen om lichtschade te beperken zich richten op volgende aandachtspunten:

- Verkort de verlichtingsduur. Laat bv. schilderijen en kwetsbare vaandels niet nodeloos lang in direct zonlicht hangen. Gebruik verlichting met bewegingssensoren, een tijdschakelaar of een lichtschakelaar met timer om de belichtingsduur te beperken.
- Verminder de lichtsterkte (de lux) én de uv- en ir-straling. Gebruik zoveel mogelijk ledverlichting. Meet de lichtinval op de waardevolle erfgoedobjecten en pas de lampsterkte aan indien nodig. Vraag raad aan een expert kunstobjecten of uw Monumentenwachter-interieur voor de metingen en advies over de geschikte lichtsterkte.

Daglicht

Objecten met licht- en warmtegevoelige materialen zoals schilderijen, objecten bekleed met schildpadschelp of fineer, vaandels en beschilderde papieren objecten degraderen zeer snel in rechtstreeks zonlicht. Waardevolle objecten krijgen daarom beter een andere plaats of moeten beschermd worden tegen de uv- en ir-stralen in het licht. De meest doeltreffende en eenvoudige maatregelen zijn goede zonneweringen die permanent gesloten blijven. U kan dit gemakkelijk toepassen in de bergruimtes en in de sacristie.

uv-werende vernissen en folies die op het glas worden aangebracht, laten licht toe in de ruimte, maar houden de meest schadelijke uv-stralen tegen. Let op, breng deze folies of vernissen nooit rechtstreeks aan op historisch waardevol glas, zoals glas-in-lood ramen! Breng ze enkel op voorzetbeglazing. Laat deze folies en vernissen tijdig vernieuwen, want hun werking is maar tijdelijk gegarandeerd.

Kunstlicht

Veel kunstlichtbronnen geven uv- en ir-stralen af. Beperk het gebruik van kunstlicht daarom tot een absoluut minimum. Ook voor kunstlicht bestaan er mogelijkheden om de uv-stralen te beperken, bijvoorbeeld door filters. Het eenvoudigste, doeltreffendste en goedkoopste is uiteraard om de verlichting zo weinig mogelijk aan te zetten.

Vervang zoveel mogelijk lampen die op waardevolle erfgoedobjecten gericht zijn door ledlampen.

BIOLOGISCHE AANTASTING

Insecten en schimmels

Insecten en schimmels vormen eigenlijk de opruimploeg van de natuur. Ze breken dood materiaal af zonder onderscheid te maken in de functie en waarde van een object.

Ze houden van een vochtig klimaat en een goede voedingsbodem zoals planten en bloemen, boenwas, vuil en stof. Een weinig betreden en onderhouden ruimte vol organische materialen, zoals een kerkgebouw in transformatie, is dus een paradijs voor deze organismen.

Oppervlakteschimmels verkiezen plaatsen met weinig licht- en luchtcirculatie zoals de binnen- en achterzijde van kasten, het oppervlak van dicht op elkaar gestapeld textiel, etc. Ze veroorzaken structureel geen schade aan materialen maar kunnen lelijke verkleuringen veroorzaken. Daarnaast zijn er schimmels zoals de kelderzwam en de huiszwam die structurele schade veroorzaken. Aangetaste houten balken kunnen hierdoor volledig onstabiel worden. Hun schimmeldraden dringen door muren heen waardoor ze zich gemakkelijk en weinig zichtbaar kunnen verspreiden. Een blijvende periodieke controle is dus noodzakelijk en raadpleeg altijd een specialist bij het waarnemen van vruchtlichamen van deze zwammen.

Insecten gedijen het best in een rustige omgeving. Er zijn insecten die oppervlakken enkel bevuilden maar evengoed insecten die materialen zoals hout, papier en textiel gebruiken als voedselbron. Houtborende insecten verkiezen elk specifieke houtsoorten of hout dat vooraf erg nat is geworden of door een zwam is aangetast.

Het gebruik van insecticiden en andere bestrijdingsmiddelen moet op een doordachte manier gebeuren zodat de nuttige insecten niet mee verdelgd worden en de gebruikte producten geen schade berokkenen aan de erfgoedobjecten. Bestrijden mag nooit een doel op zich zijn, maar is veeleer een middel om een insectenaantasting te beheersen. Het maakt deel uit van een geïntegreerde insectenbeheersing in vijf stappen.

Monumentenwacht stelde verschillende onderhoudsfiches op die u hiermee kunnen helpen:

- [**Onderhoudsfiche Insectenbeheersing in vijf stappen**](#)
- [**Onderhoudsfiche Plakvallen houtborende insecten**](#)
- [**Onderhoudsfiche Detectiepapier houtborende insecten**](#)
- [**Onderhoudsfiche Planten en bloemen**](#)
- [**Onderhoudsfiche Insecten bestrijden met anoxie**](#)
- [**Onderhoudsfiche Insecten bestrijden met vloeibare insecticiden**](#)
- [**Onderhoudsfiche Insecten bestrijden door vriezen**](#)

Knaagdieren, vleermuizen en vogels

Naast insecten en schimmels beschouwen knaagdieren erfgoed wel eens als voedsel of als nestmateriaal, en vleermuizen en vogels komen regelmatig voor in kerkgebouwen. Hun urine en uitwerpselen zijn zuur en kunnen voorwerpen aantasten. De nesten en kadavers vormen een fijne leefomgeving voor schadelijke of minder schadelijke, maar sterk bevuilende insecten. Vleermuizen zijn een erg nuttige en beschermde diersoort. Bestrijden is bijgevolg uit den boze. Op kerkzolders zijn ze zelfs welkom, want daar vangen ze insecten.

Meer informatie staat in de [**Onderhoudsfiche Vleermuizen op zolders**](#).

Houd knaagdieren en vogels altijd preventief buiten. Onderschep duiven tijdig en weer kauwen die veel nestmateriaal aansleuren, waarin parasieten nestelen, zoals textielvreter en houtaantaster.

De bouwkundige Monumentenwachters kunnen helpen om hun toegangswegen in kaart te brengen. In [**Onderhoudsfiche Duiven weren**](#) staan hierover meer tips.

Een permanente controle op biologische aantasting is bij kerkgebouwen in gebruik, met een nieuwe functie of in transitie blijvend noodzakelijk.

In de onderhoudsbrochures [**'Biologische aantastingen in hout'**](#), [**'Dieren in en op gebouwen, insecten'**](#) en [**'Dieren in en op gebouwen, vogels'**](#) staat uitgebreid beschreven hoe schimmels, insecten en vogels kunnen opgespoord en bestreden worden.

Kerkgebouwen zijn vaak waardevolle monumenten met fraaie interieurs en rijke collecties schilderijen, beelden, zilverwerk, textiel, etc. We willen ervoor zorgen dat dit religieus erfgoed nog lange tijd in volle pracht bewonderd kan worden. Daarom verdient het kerkgebouw en zijn collectie de juiste zorg. Veiligheidszorg is vooral gericht op preventie. Diefstal, vandalisme, brand of andere ongelukken kunnen schade berokkenen aan het kerkgebouw en de collectie.

1 Wat is de kans op blootstelling aan overstroming en extreme neerslag voor uw erfgoedlocatie?

Overstromingsrisico in Vlaanderen

Extreme overval in België

Raadpleeg bronnen om meer te weten over waterpeil en neerslag in uw omgeving:

- [waterinfo.be/geoloket](#)
- [geoloket.vrm.be](#)
- [integraalwaterbeleid.be/watertoetsinstrument](#)
- [meteo.be/klimaat/klimaatatlas](#)
- [aquaflanders.be](#)
- uw gemeente

4 Wat doet u als het water daadwerkelijk binnenkomt?

Volg de procedure van het calamiteitenplan met CHV-instructies.

Raadpleeg het Waterschadewiel of de app ERS

	Organisatie	Gebouw	Collectie
Voorwerpen	- Actueel calamiteitplan met prioriteitenlijst en collectiehuivereningsinstucties (CHV-plan) - Opzettend crisisorganisatie en CHV-organisatie - Jaarlijks CHV-oefening en aanpassing veiligheidsplan - Gebouwdeerduurzaam - Noodmaterialen en calamiteitkar op orde	- Buissame locatie bij nieuwbouw (hoog en droog) - Goede regenwaterafvoer en drainage rond gebouw - Goed onderhoud gras/grind - Goten en pijpen schoon en vrij van blad - Dijken, walren en greppels voor waterafvoer - Afvoer in vloeren en bij waterverorende installaties	- Objecten niet direct op de vloer - Onderzeken planken van stellingen 30 cm boven de vloer - Zorg voor afstand tussen object en wand - Kwestbare objecten niet in lagerelegens raimtes
Blokkeren	Regel watervege "blokkades" om relat te houden	- Waterdichte buitenshul en kesten - Dorpels en drempels op hoog water niveau - Tijdelijke waterkering: zeil, zandzakken, schotten, luiken, opblaasbare barriere - Terugslagpijp in riool	- Waterdichte depeverpakkings (doos, kist, vat) - Zeil over kassen, stellingen en grote objecten
Detecteren	- Weersverwachting en waterstanden in de gaten houden - Alarmopvolging	- Watermeters op laaggelegen punten en bij installaties - Periodieke inspectie: buiten en binnen – extra na hevige regen en door	- Periodieke inspectie binnen: - o.a. lekkage, natte plekken, waterspaten, algengroei, schimmel, muffe geur, natte vloeren

Organisatie	Gebouw	Collectie
• Calamiteitplan • operationeel • Crisisteam en CHV-team in actie • Noodmaterialen gereed • Niet opvragen, opwekken, opzigen, weggeven	• Sluit ramen en deuren • Tijdelijke waterkering(en)	• Objecten afdekken, uit de weg van water plaatsen • Objecten op blokken, poten van meubels in emmers • Objecten voortaan met plastic afdekken • Verhuis vacuüms, zie 'Check! Evacuatie van collectie' op dewateringen.be/water
Noodmaterialen • mop/dweilen • handdoeken • (voet)kleden emmers • zonnen • rubber handdoeken • rubber laarzen	Raadpleeg dewateringen.be/water voor een uitgebreide noodmaterialenlijst • bezem • trekker • borstel • helm • zaklamp en batterijen • polyethyleenfolie • absorberend papier	• onbedrukte kranten • keukenpapier (rol) • milieuschoonmaak • wasserijafzuig • verleningsgerei • ventilator • gereedschap • afzittelt • afdekzels • plastic zakken, katten • rol vuilniszakken
Behandelen • Handel bij voorkeur binnen één uur • Ween contact op met verzekering • Schakel professionele hulp in restauratie, beeldendeerijbedrijf	• Register het incident • Pas op voor instorten • Draag beschermende bouwdelen • Draag het gebouw en interieur en maak verkeer • Zwakke plekken in buitenschil vaststellen	• Scheid droge objecten van natte en vloeie (lurige) • Raadpleeg het Waterschap voor de afp. EPR voor omgang met natte objecten • Plastic collectie pas terug als gebouw droog en schoon is

Een initiatief van Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Nederland | Vlaamse versie door TARO
Ontwerp en illustraties: Studio Tint, Den Haag, Vlaamse Milieumaatschappij en KWI | November 2009

 **Highly recommended Cambridge English
Advanced for University, Culture and**

1

VOOR DE BRAND

Acties voor de eigenaar/beheerder

- Verken uw gebouw, loop in en om het gebouw.
- Doe dit overal met een expert.

* Brand kan door diverse oorzaken ontstaan

Brand kan door diverse oorzaken ontstaan. De meest voorkomende zijn brandgevaarlijke

Let op de volgende punten bij een rondgang in en om uw gebouw:

2 Organiseer continue aandacht voor brandveiligheid
Bewustwording van brandrisico's en alertheid zijn cruciaal.

3 **Investeer in brandveiligheid**
Ga na wat geregeld is en wat nodig is.

Calamiteiten

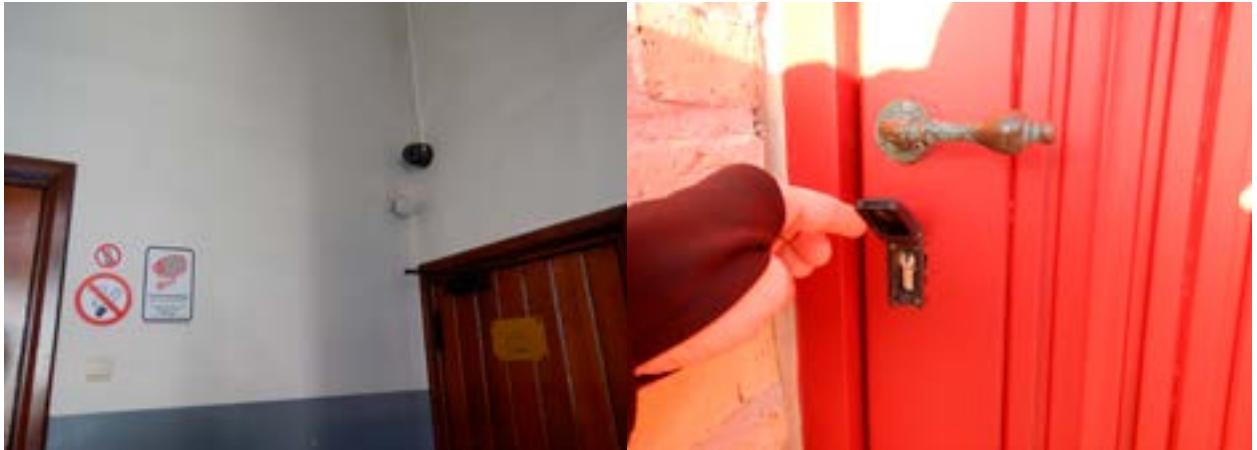
4 Brand? Handel direct!
Bij alles wat u doet staat veiligheid voorop.

5 Herstel schade aan gebouw en erfgoedobjecten
Zorg voor betrokkenen, besprek met elkaar wat er goed ging en wat niet.

Kijk voor meer informatie op parcum.be/veiligheidszorg

27

Diefstal

- Zorg dat er een goed en sluitend sleutelbeheer is. Houd de sleutels op één plaats bij en noteer telkens aan wie welke sleutels worden overhandigd.
- Beperk het aantal buitendeuren die gebruikt worden en sluit de overige buitendeuren extra stevig af door bijvoorbeeld grendels te plaatsen.
- Stel een inbraakpreventieplan op in samenwerking met de plaatselijke politiediensten. Verwittig de politie bij leegstand en vraag om het gebouw op te nemen in de patrouillerondes. Maak afspraken met de buurtbewoners om een oogje in het zeil te houden. Bezorg hun de contactgegevens van de verantwoordelijken en zorg dat deze gegevens steeds up-to-date zijn.
- Plaats bij de deuren die men het meest gebruikt veiligheidscilinders met een veiligheidsrozet en wees steeds selectief in het uitgeven van sleutels.
- Houd alle inbraakgevoelige ramen en deuren vrij van begroeiing.
- Controleer het traliewerk en de sloten geregeld en controleer na elk bezoek of alle ramen en deuren goed gesloten werden.
- Breng buitenverlichting aan met bewegingssensors.
- Vermijd dat ladders, hamers of ander handig inbraakmateriaal blijft rondslingeren in en rond het kerkgebouw.
- Bewaar waardevolle en liturgische voorwerpen steeds in een afgesloten brandkast, of een goed afsluitbare kast. Bewaar geen geld in het kerkgebouw en leeg de offerblokken wekelijks.
- Meld verdachte activiteiten of inbraaksporen altijd aan de ordediensten.
- Voor verder advies neem contact op met de diefstalpreventiedienst van de plaatselijke politie.
- Werken aan de veiligheid in uw kerk hoeft niet noodzakelijk samen te gaan met grote investeringen of dure installaties. Het zijn vaak verrassend eenvoudige praktische en organisatorische maatregelen die een groot verschil kunnen maken. Onze collega's van Parcum gaan steeds eerst in op organisatorische maatregelen, dan op fysische en pas in een laatste instantie op elektronische maatregelen.⁹

⁹ Meer tips over het weghouden van dieven en vandalen zijn te raadplegen via www.parcum.be/nl/erfgoedadvies/tien-tips-om-dieven-en-vandalen-weg-te-houden

Vandalisme

Van het moment dat een gebouw komt leeg te staan ontsnapt het voor een stuk aan onze controle. Alle dagdagelijkse activiteiten vallen weg waardoor ongenode gasten vaak ongestoord hun gang kunnen gaan. Regelmatig resulteert dit in moedwillige beschadigingen en vernielingen of diefstal.

- Maak daarom regelmatig een rondgang om en doorheen het gebouw.
- Het ontvreemden van onderdelen die de functionaliteit van het gebouw ondermijnen, bijvoorbeeld het verdwijnen van koperen afvoeren en de aarding van de bliksemaanleiding, zullen de teloorgang van het gebouw aanzienlijk versnellen. Dit geldt ook voor moedwillige beschadigingen aan daken, regenafvoer, het kapot gooien van ruiten en het forceren van een toegang tot het gebouw waardoor er invliegopeningen ontstaan voor duiven.
  - Herstel schade door vandalisme onmiddellijk.
  - Maak alle invliegopeningen onmiddellijk dicht.
  - Verwijder gevallen dakpannen, losse stenen en ander inbraakhandig materiaal.
- Het besmeuren van het gebouw met graffiti of het achterlaten van zwerfvuil dragen bij tot een verwaarloosde indruk en openen de weg voor andere illegale activiteiten.
  - Verwijder achtergelaten vuil en **graffiti** zo snel mogelijk.
  - Sensibiliseer hangjongeren.

Brand

Brand is zo mogelijk één van de meest ernstige bedreigingen voor een monumentaal gebouw en zijn interieur. Veelal wordt de volledige integriteit van het gebouw aangetast. Structurele onderdelen zoals steen, staal en hout verliezen hun dragende functie en het historische interieur gaat vaak onherroepelijk verloren of wordt onherstelbaar beschadigd. Zelfs een relatief kleine brand kan aanleiding geven tot ernstige schade door rookontwikkeling of bluswater.

- Vooral wanneer een gebouw leegstaat, is er slechts een geringe kans dat een beginnende brand snel wordt opgemerkt. Dit betekent echter niet dat de beschikbare brandblustoestellen niet bruikbaar of direct inzetbaar moeten zijn. Een keuring en regelmatig nazicht zijn bijgevolg onontbeerlijk. Enkele tips over kleine brandblusmiddelen en in welke mate ze geschikt zijn voor erfgoed staan in de **Informatiefiche Kleine brandblusmiddelen**
- Brandpreventie is zeker bij een dergelijk tijdelijk buitengebruik gesteld gebouw belangrijk. Een leegstaand gebouw trekt immers soms ongenode gasten aan wat kan leiden tot het veroorzaken van brand door ondoordachte handelingen of in sommige gevallen zelfs tot brandstichting.

Breng de lokale brandweer en de politie vooraf op de hoogte van de leegstand, zodat er bij eventuele calamiteiten snel en efficiënt kan worden opgetreden.

- Mocht er zich in deze periode een blikseminslag op de bliksembeveiliging voordoen, dan is een herkeuring van de installatie sterk aanbevolen.

Zie voor meer informatie de infoposter: [Brandveiligheid in gebouwen van de eredienst](#)

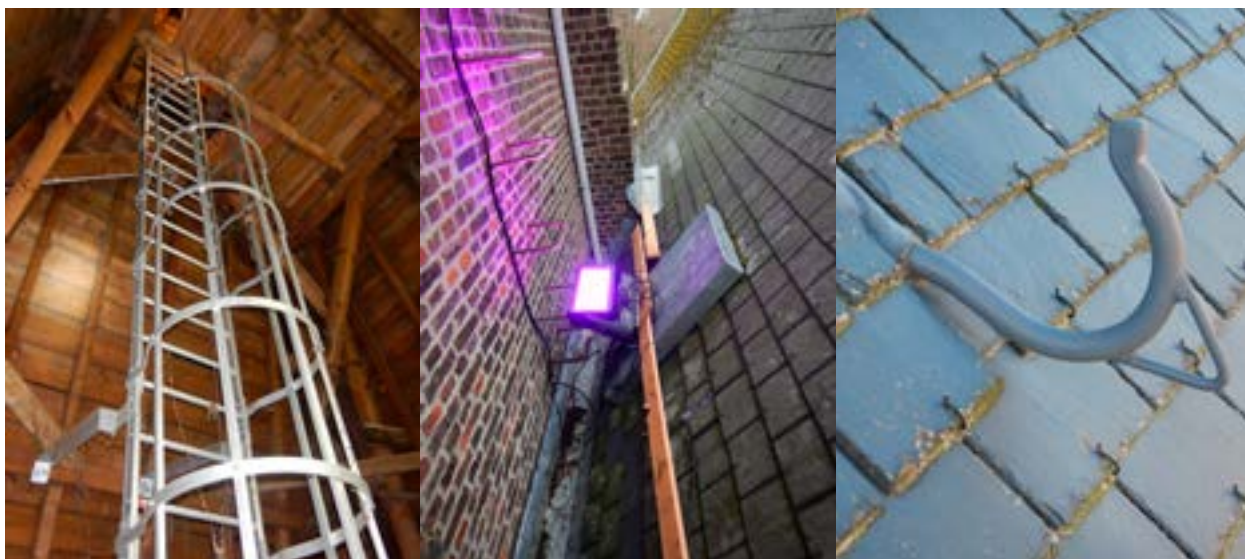
Calamiteitenplan

Het hierboven besproken onheil willen we liever vermijden (risicoanalyse). De nodige maatregelen kunnen getroffen worden om de aanwezige risico's in te perken (actieplan). Als er zich dan toch een noodsituatie zou voordoen in de kerk, is het cruciaal te weten wat te doen. Zich goed voorbereiden op mogelijke calamiteiten is dus ook een belangrijk onderdeel van veiligheidszorg (noodplan).

In een calamiteitenplan worden deze drie onderdelen (risicoanalyse, actieplan, noodplan) op maat van het kerkgebouw uitgebreid geanalyseerd en samengebracht.¹⁰

Naast de preventiedienst van de politie en brandweer kan u bij onze collega Judith Delbaere van Parcum terecht voor eerstelijnsadvies over veiligheidszorg en voor de begeleiding bij het opmaken van een efficiënt calamiteitenplan.

Neem zeker eens een kijkje op de [website van Parcum](#) waar heel wat tips te vinden zijn rond preventie, veiligheid en calamiteiten.

¹⁰ Judith Delbaere, mei 2022.

VEILIGHEID, TOEGANKELIJKHEID, HYGIËNE & SITE

Regelmatige controle

- Stel een vaste persoon aan die heel regelmatig een rondgang in het gebouw maakt en houd de data van de rondgangen in een logboek bij. Noteer bij veranderingen ook telkens de naam van de vervanger.
- De rondgang gebeurt bij voorkeur door iemand die het gebouw goed kent of ermee vertrouwd is. Zo'n rondgang verloopt minstens maandelijks en ook na een hevige storm of onweer. Een 1ste rondgang kan eventueel samen met iemand van Monumentenwacht verlopen. De Monumentenwachter kan dan wijzen op punten die bij een nazicht extra aandacht vragen.
- Bij een rondgang in de toren of op de zolders is het veiligheidshalve sterk aanbevolen om dit in het bijzijn van een tweede persoon uit te voeren.
- Als er tijdens de rondgang problemen opgemerkt worden, geef ze ongeacht de ernst zo snel mogelijk door aan de gebouwverantwoordelijke. Neem foto's van de probleemsituatie en noteer ze in het logboek. Neem zelf nooit enig risico om het probleem van dichtbij te bekijken! Contacteer indien nodig Monumentenwacht zodat zij de problemen goed in kaart kunnen brengen.
- Vraag aan de direct omwonenden of ze mee een oogje in het zeil willen houden. Bezorg ze een telefoonnummer of de contactgegevens van de gebouwverantwoordelijke, zodat de buurtbewoners calamiteiten of opgemerkte schade kunnen melden. Zorg dat deze gegevens steeds up-to-date zijn.

Onderhoud directe omgeving

- Hou de omgeving rond het gebouw netjes en opgeruimd en ledig wekelijks de vuilnisbakken. Een onverzorgde buurt kan mensen aantrekken die er afval dumpen, of vandalen die de gevels van het erfgoed met graffiti bekladden. Verwijder steeds zo snel mogelijk achtergelaten afval en graffiti om vervolgvandalisme te voorkomen.
- Zet het normale onderhoud van de beplanting en de groenvoorzieningen rond het gebouw verder.
  - Het meermaals per jaar maaien van grasperken dient te worden voortgezet.
  - Grotere struiken worden in het voor- of najaar (afhankelijk van het soort struik) gesnoeid.
  - Als boomtakken tegen gevels, ramen, daken of goten schuren dienen ze tijdens de winter door een boomverzorger te worden inperken.

Zie ook de [Onderhoudsfiche Groenonderhoud](#) en de onderhoudsbrochure '[Vegetatie op en rond gebouwen](#)'

Werken aan het erfgoed

- Tijdens verbouwingswerken zijn het onderhoud en toezicht van het gebouw een verantwoordelijkheid van de ontwerper samen met de hoofdaannemer van de verbouwingen of renovatie. Verbouwingswerken verhogen ook steeds het risico op diefstal en vandalisme. Ook hier zijn de ontwerper en hoofdaannemer verantwoordelijk.
- Toch raden wij aan om ook zelf regelmatig aan te sluiten tijdens de werfvergadering en rondgang. Vooral de waardevolle interieurelementen en erfgoedobjecten in de opslagplaatsen worden tijdens grote verbouwingswerken wel eens over het hoofd gezien. Hou ook een oogje in het zeil dat stellingen die eventueel toegang geven in het gebouw steeds goed afgesloten worden en de toegang tot de werf zo beperkt mogelijk blijft.
- De Vlaamse Regering is zinnens om vanaf 23 november 2022 een asbestattest te verplichten voor gebouwen die verkocht worden en die opgetrokken werden voor 2001. Hieronder vallen nagenoeg alle kerkgebouwen, het is dus raadzaam om met [deze regelgeving](#) rekening te houden indien er plannen zijn om het gebouw te verkopen.

TIPS VOOR DE VERSCHILLENDE BOUWKUNDIGE ONDERDELEN

Zorg ervoor dat het courant basisonderhoud in deze periode op geen enkel moment wordt onderbroken. Het is zinvol om al de werken/uitvoeringsdata/uitvoerders/ingrepen of werkzaamheden in een onderhoudslogboek op te nemen. Enkel op die manier heeft men zicht op wat er tijdens de afgelopen periode uitgevoerd werd en welke werkzaamheden er nog gepland worden. Een simpele tabel is voldoende. Het Agentschap Onroerend Erfgoed geeft [dit voorbeeld](#).

Maak een afspraak met de erfgoedconsulent Onroerend Erfgoed van uw regio zodra er toekomstplannen zijn voor wijzigingen aan een beschermd gebouw. Beschermd gebouwen kunnen zelfs genieten van een aanvullende premie van de Vlaamse gemeenschap als je consequent en kwaliteitsvol beheer van het erfgoed kan aantonen. Een onderhoudslogboek en toestandrapport helpen je immers bij de uitvoering van een beheersplan en het dagelijks beheer van het erfgoed.

Het bouwkundig onderhoud vraagt een blijvende investering: via de buttons hieronder krijgt u enkele algemene tips over wat permanent onderhoud vraagt en waarvoor budget moet voorzien worden. Voor adviezen die specifiek voor uw gebouw, gelden verwijzen we naar het [inspectierapport](#) van Monumentenwacht.

DAKBEDEKKING &
HEMELWATERAFVOER

TECHNISCHE
INSTALLATIES

OVERZICHT VAN DE EENMALIGE WERKEN

Artikel	Verkort advies	DRINGEND	1-3 JAAR	3-6 JAAR	> 6 JAAR
	Bij digitaal gebruik van dit rapport kan men door het indrukken van de onderlijnde artikelnummers en inhoudsopgavenummers rechtstreeks doorschakelen naar het desbetreffende artikel (=hyperlinks).				
3. 1.1.2.a. 1.2.4.a. 3.1.1.a. 3.1.1.b. 4.2.a. 2.3.c. 5.1.b. 5.1.a. 3.3.	Zoals gepland de regenwaterafvoeren vernieuwen en het houtwerk van de bakgoten herschilderen. Omdat er dan een stelling moet worden geplaatst, kan men dan ook hiervan gebruiken maken om ook volgende punten aan te pakken : - herplaatsen uitgevallen leien; - de boordplanken tegen de gevels van de transepten en nevenkoren herschilderen; - het afgefallen stuk boordplank vervangen; - de ingerotte delen van de houten muurplaten vervangen; - de zwamaantastingen op de muurplaten en het dakluik [15] lokaal behandelen, het zwamlichaam wegnemen en de zones instrijken met een zwamdodend product; - de barst in de gevel in de noordwestelijke zijbeuk herstellen; - de open voeg en/of het losse metselwerk van de rondbogen van de vensters van het zuidoostelijke nevenkoor opvoegen/opnieuw inbinden; Dit is tevens het moment om, indien nog niet aanwezig, regenwaterputten te plaatsen.	•			
3.1.4.a.	De scheurtjes in het lood van de wandeling van de torenspits vakkundig dichten.	•			
1.1.1.a.	In afwachting van renovatie, de losse dakpannen op het bergplaats herplaatsen in roestvrije panhaken en de uitgevallen mortel van de gevelaansluiting aanvullen met een aangepaste basterdmortel.	•			
5.10.2.a.	De rotte dorpel van het raam in de bergplaats vervangen.	•			
2.4.a. 6.1.4.b.	De vermoedelijk asbesthoudende rookafvoeren en afvoerbuizen in de kelder vervangen of indien niet meer in gebruik volledig verwijderen. * Bij het vervangen van de asbesthoudende bouwmaterialen dient men rekening te houden met de vigerende wet- en regelgeving omtrent deze schadelijke producten, zie https://www.ovam.be/asbest-1. Vlaanderen wenst een asbestveilig Vlaanderen tegen 2040 en is een asbestafbouwbeleid gestart waar ook ondersteuning en subsidies mogelijk zijn, zie https://www.ovam.be/ondersteuning-en-subsidies-0 Zie ook onze infofiche asbest_IF.pdf (monumentenwacht.be)		•		
10.3.a.	Het duivennest laten verwijderen. * Zie ook onze onderhoudsbrochure Dieren-in-en-op-gebouwen-vogels		•		
4.2.a. 2.3.c.	Indien nog niet gebeurd tijdens het vervangen van de regenwaterafvoeren : De zwamaantastingen lokaal behandelen, het zwamlichaam hierbij wegnemen en de zones instrijken met een zwamdodend product. * Zie ook onze onderhoudsbrochure Biologische-aantasting-van-hout		•		

DAKBEDEKKING & HEMELWATERAFVOER

- Sluit een onderhoudscontract af met een firma om net voor de winter en de lente de goten te reinigen; de afvoeren zo nodig te ontstoppen en de dakbedekking na te kijken.
Wanneer er in tussentijd dak- of gootlekken, of verstoppingen van afvoeren worden vastgesteld, moet er zo snel mogelijk worden ingegrepen. Meer tips zijn te raadplegen in onze onderhoudsfiches en brochure.
- **Onderhoud van hemelwaterafvoer**
- **Onderhoudsfiche Metalen goten herstellen**
- **Onderhoudsfiche Dakwaterafvoer reinigen**
- **Onderhoud van daken in natuurleien**
- **Onderhoud van pannendaken**
- **Platte of licht hellende daken herstellen**
- **Zinken daken herstellen**
- **Bitumineuze dakbedekkingen herstellen**

TECHNISCHE INSTALLATIES

- Laat de onderhoudscontracten voor specifieke technische installaties (zoals voor klokken, beiaarden, carillons, torenuurwerken, etc.) verder lopen.

Zie voor meer informatie onze onderhoudsfiches:

- [Luiklokken onderhouden](#)
- [Torenuurwerken onderhouden](#)

- Draai waterleidingen die gedurende deze periode niet nodig zijn en/of die niet vorstvrij zijn dicht of sluit de centrale watertoevoer van het gebouw af. Laat de leidingen en spoelbakken volledig leeglopen en vul de sifons met antivries. Wanneer er gedurende een lange tijd niemand het gebouw betreedt, kunnen waterlekken voor opmerkelijke schade zorgen.

In sommige gevallen kan dit tot destructieve zwamaantastingen (bv. van huiszwam) leiden.

Zie voor meer informatie onze onderhoudsbrochure [‘Biologische aantasting van hout’](#)

- Schakel alle elektrische circuits (= zekeringen) die secundair zijn bij voorkeur uit op het eind van elk bezoek (bv. rondgang). Het risico op kortsluitingen of andere storingen (bv. bij blikseminslag) wordt hierdoor beperkt. Sommige elektrische elementen blijven evenwel best alsnog in werking, zoals de verlichting in de toegangsruimtes en in de ruimte waar de elektriciteitskast staat. Als de klokken en torenuurwerken in werking blijven, dan mogen ook deze niet worden uitgeschakeld.

Mocht ook de verwarmingsinstallatie in bedrijf blijven (bv. om een minimumtemperatuur in het gebouw te behouden wanneer er nog een beschermd of bruikbaar kerkorgel staat) dan mag ook het elektriciteitscircuit hiervoor niet worden onderbroken, evenzeer bij andere noodzakelijke toestellen zoals bijvoorbeeld voor een dompelpomp in een kelder.

Verlies de wettelijk verplichte, vijfjaarlijkse controle van de elektrische installatie zeker niet uit het oog.

- Wanneer de verwarmingsinstallatie in werking blijft of tussentijds geregeld wordt opgezet, is een jaarlijks onderhoud van de stookinstallatie en van de schoorsteen onontbeerlijk. Ook als de installatie langdurig stil heeft gelegen is het voor het heropstarten belangrijk om de schouw te laten reinigen. Achtergelaten nestmateriaal kan anders voor brand zorgen. Indien aardgas de brandstof is, dan is een tweejaarlijks technisch nazicht door een erkend technicus verplicht. Wanneer stookolie als de brandstof dient, dan moet het onderhoud jaarlijks gebeuren. De reiniging van de schoorsteen vormt een onderdeel van het verplichte onderhoud van de stookinstallatie. Zie voor meer informatie op de website: www.vlaanderen.be.

TIPS VOOR DE VERSCHILLENDE INTERIEUR- ONDERDELEN

Vanuit het interieurrapport kan er door uzelf of in samenwerking met Monumentenwacht ook voor het interieur een onderhoudsdraaiboek opgesteld worden. Hierin komt de uitrol welke elementen op welk tijdstip een controle vereisen om schade tijdig op te sporen en gevolgschade te beperken.

Dit draaiboek is, analoog naar de aanbevelingen in een regulier inspectierapport, een handige tool om vóór de periode van onbruik of sterk verminderd gebruik duidelijke afspraken te maken wie zal instaan voor elk onderdeel. Op deze manier blijft een goed beheer van het interieur mogelijk. Een continue opvolging door regelmatige controle en permanent onderhoud blijft als goede huisvader noodzakelijk tot het moment van overdracht aan de nieuwe eigenaar.

ONDERHOUD

BESCHERMEN
EN OPBERGEN

CONTROLE VAN
HET INTERIEUR

ONDERHOUD

Onderhoud vaste interieurelementen

Met 'schoonmaken' wordt niet bedoeld: schrobben tot het interieur er als nieuw uit ziet, maar wel: proper maken, vuil wegnemen om verdere schade te voorkomen.

© Sobo, Brugge

ONROERENDE INTERIEURELEMENTEN

REINIGING		COURANT GEBRUIK & MEDEGEBRUIK	NEVENBESTEMMING	BIJ TIJDELIJKE SLUITING EN IN AFWACHTING HERBESTEMMING
algemene richtlijn		Hanteer steeds de zachtst mogelijke reinigingsmethode namelijk: • Regelmatig afstoffen. • Regelmatig stofzuigen met zachte borstelkop. In de publicatie Schoon schip staan de meest voorkomende reinigingstechnieken voor een kerkgebouw duidelijk beschreven. Licht nieuwe medewerkers goed in over de taakverdeling en de geschikte onderhoudsmethodes voor het erfgoed.	Zorg voor extra beschermingsmaatregelen bij een intensiever gebruik van de ruimte, de vloeren, het meubilair, etc. Licht nieuwe medewerkers goed in over de taakverdeling en de geschikte onderhoudsmethodes voor het erfgoed.	Dek zoveel mogelijk interieurelementen af met doeken of hoezen in goed ademende materialen zoals katoen- of Tyvek®. Pas enkel het basisonderhoud toe als de interieurelementen echt bevuild zijn.
vloeren	Algemeen	Bescherm inkomplaatsen met een voldoende grote schoonloopmat .		
	Natuursteen	Onderhoud de vloeren zo veel mogelijk enkel droog door te stofzuigen en dweil enkel bij sterke bevuilding met water .	Stofzuig de vloeren enkel met een zachte borstelkop als ze bevuild zijn.	
	Keramiek-/cementtegels	Onderhoud de tegels in de regel droog door te stofzuigen en enkel bij sterke bevuilding is dweilen met vocht nodig.		
	Hout	Onderhoud een houten vloeren door te stofzuigen met een zachte borstelkop. Gebruik slechts uitzonderlijk vocht om hardnekkig vuil te verwijderen. Boen een houten vloer enkel bij een sterk gesleten boenwaslaag. Bescherm de druk belopen zones van een historisch waardevolle houten vloer steeds met een beschermende mat .		
	Grafstenen	Ontstof grafstenen met een kwast in combinatie met een stofzuiger.		

ONROERENDE INTERIEURELEMENTEN

REINIGING		COURANT GEBRUIK & MEDEGEBRUIK	NEVENBESTEMMING	BIJ TIJDELIJKE SLUITING EN IN AFWACHTING HERBESTEMMING
afgewerkte wanden en plafonds		Reinig <u>wanden en plafonds</u> enkel door te ontstoffen met een kwast in combinatie met een stofzuiger als in goede staat.		Goed beschermen bij werken aan het gebouw of interieur.
lambri- seringen & nagel- vast meubi- lair	Natuursteen	Onderhoud lambriseringen en nagelvast meubilair steeds droog en ENKEL ALS ZE BEVUILD ZIJN met stof, oppervlakteschimmels of zoutuitbloeiing. Stof hout af met een droge en zachte, niet rafelende stofdoek, een synthetische plumeau of een zachte kwast in combinatie met stofzuiger. Breng pas <u>nieuwe boenwas</u> aan op houten elementen als de oude boenwaslaag niet meer tot glas gewreven kan worden. Oppervlakteschimmels zijn meestal onschadelijk voor het materiaal waarop ze voorkomen maar ze veroorzaken op termijn vaak verkleuringen en verspreiden zich verder in de ruimte. Verwijder ze daarom steeds droog. Ook zouten op stenen lambriseringen, op stenen sokkels en vast stenen meubilair <u>verwijder</u> je best droog. Contacteer bij steeds terugkomende zouten en beschadigde steenoppervlakken een deskundig steenrestaurator voor verder onderzoek en behandeling.		Afdekken met doeken en hoezen in goed ademende materialen zoals katoen of Tyvek®. Pas enkel een basisreiniging toe bij veel stof, zouten of schimmelpluizen.
	Hout			
	Keramiek-/ cementtegels			

Onderhoud roerende interieurelementen

ROERENDE INTERIEURELEMENTEN				
REINIGING	COURANT GEBRUIK	MEDEGE-BRUIK	NEVEN-BESTEMMING	BIJ TIJDELIJ-KE SLUITING EN IN AF-WACHTING HERBESTEM-MING
algemene richtlijnen	Laat het onderhoud van het erfgoed indien mogelijk steeds uitvoeren door dezelfde hierin goed opgeleide personen. Het onderhoud van roerend erfgoed verschilt in werkwijze en materiaalgebruik met dat van gewone objecten.		Houd het onderhoud van erfgoedobjecten en het onderhoud van de objec-ten voor nevengebruik strikt scheiden.	Bescherm en/of berg zoveel mogelijk objec-ten op zo is er enkel een steekproefsgewijze con-trole nodig. Zie volgende hoofdstukken.
	Hanteer steeds de zachtst mogelijke <u>reinigingsmethode</u> namelijk afstoffen en stofzuigen.			
Meubilair	Massief hout	Onderhoud houten objecten <u>droog</u> en enkel als ze bevuild zijn met stof, oppervlakte-schimmels of zoutuitbloeiing. Stof hout af met een droge en zachte, niet rafelende stofdoek, een synthetische plu-meau of een zachte kwast in combinatie met stofzuiger. Breng pas <u>nieuwe boenwas</u> aan op houten elementen als de oude boenwaslaag niet meer tot glas gewreven kan worden.		Bescherm en/of berg het <u>meubilair</u> zoveel moge-lijk op.
	Bekleed met fineer	Reinig slechts af en toe meubilair bekleed met fineer, polychromie of vergulding. Doe dit steeds voorzichtig <u>droog</u> , met een zacht penseel in combinatie met een stofzuiger. Reinig dergelijk meubilair NOOIT zelf met vocht!		
	Gepo-lychro-meerd of verguld			

ROERENDE INTERIEURELEMENTEN

REINIGING		COURANT GEBRUIK	MEDEGE- BRUIK	NEVEN- BESTEMMING	BIJ TIJDELIJ- KE SLUITING EN IN AF- WACHTING HERBESTEM- MING
MEUBILAIR	Toege- voegde elementen in textiel, metaal en leder	Reinig <u>textiel</u> enkel als het bevuild is en enkel droog, met een zacht penseel in combinatie met een stofzuiger. Bevestig over de stofzuigermond een gaasje, zodat loskomen- de elementen niet per ongeluk mee opgezogen worden. Onderhoud de <u>metalen onderdelen</u> enkel droog. Onderhoud bekleding en elementen in leder enkel <u>droog</u>.			
Schilderijen		Reinig enkel de schilderijlijsten die in goede staat zijn, nooit de schilderijen zelf. Reinig de <u>lijsten</u>, zowel in massief hout, verguld of gepolychromeerd, als lijsten met ornamenten voorzichtig droog, met een zacht penseel in combinatie met een stofzuiger.			<u>Bescherm en/of berg de schilderijen</u> zoveel mogelijk op.

Bergruimten schoonmaken

Het belang van de reiniging en reorganisatie van de bergruimten om tot een betere bewaring van alle voorwerpen te komen, kan niet genoeg benadrukt worden. Het vraagt veel werk en energie, maar is absoluut noodzakelijk voor het behoud van waardevolle collecties.

OPRUIMEN VAN DE BERGRUIMTE

STAP 1	Verwijder ongeschikte en overbodige gebruiksgoederen. Een overzichtelijke bergruimte leent zich makkelijker tot de nodige controles en is gemakkelijk schoon te houden.	Kartonnen dozen, plastic zakken, vloeibare koper- en zilverpoetsmiddelen, vloerzeep met lijnolie, donkergekleurde boenwas of boenwas/glansmiddelen met siliconen, rieten mandjes, ongebruikte kerststalelementen, dode planten.
STAP 2	Scheid voorwerpen en materialen zonder erfgoedwaarde van het liturgisch erfgoed. Groepeer de gebruiksvoorwerpen zonder erfgoedwaarde indien mogelijk in een aparte ruimte of kast met de minst geschikte klimaatcondities voor erfgoed.	Onderhoudsmaterialen, lopers, publicaties en papier zonder erfgoedwaarde, kaarsen, mandjes, bloempotten en vazen, decoratiemateriaal, miswijn en hosties, etc. Zie ook hoofdstuk: <u>Keuze van de beschikbare bergplaatsen.</u>
STAP 3	Verzamel de losgekomen of afgebroken fragmenten van erfgoedobjecten en interieurelementen; bewaar ze samen in een doos en berg die op waar anderen ze ook kunnen vinden. Registreer zorgvuldig waar ze gevonden zijn, wanneer en door wie.	Bij een restauratie kunnen de fragmenten aan de desbetreffende conservator-restaurateur overhandigd worden.

SCHOONMAKEN VAN DE BERGRUIMTE

STAP 1	Vermijd het gebruik van water; poets in de regel enkel droog met een stofzuiger, microvezeldoek, een vloerwisser en/of ongeprepareerde stofwisdoekjes. Hardnekkig vuil op de vloer kan eventueel met wat vocht verwijderd worden.	Stofzuiger, vloerveger <u>Keramische en cementtegelvloeren droog reinigen</u>
STAP 2	Zorg voor een regelmatig onderhoud en reiniging van de kachel om bevuilding door roet te voorkomen.	Zie gebruiksaanwijzing toestel.
STAP 3	Bescherm bij het poetsen van de ramen de onderliggende lambrisering en/of sacristiekast.	Veeg gemorste druppels weg met een droge, schone doek.
STAP 4	Onderhoud de bergruimtes droog als ze stoffig worden en betreed ze regelmatig. Dit maakt ze onaantrekkelijk voor ongedierte en biologische aantasting. Verlucht de ruimtes en kasten op regelmatige basis, zeker in periodes van verminderd gebruik. Op deze wijze krijgt een explosie van oppervlakteschimmels minder kans.	Maandelijks de bergruimte verluchten en de kasten een kwartiertje openzetten. <u>Houten meubilair droog reinigen</u>

SCHOONMAKEN EN HERINRICHTEN VAN KASTEN EN REKKEN

STAP 1	Laad de kasten volledig uit.	Voorzie voldoende tafels om alle objecten tijdelijk veilig weg te zetten.
STAP 2	Reinig de binnenzijde van de kasten met een stofzuiger in combinatie met een kwast of met een droge microvezeldoek. Ontsmet minder waardevolle kasten langs de binnenzijde met een poetsproduct type Tegen, Sumabac, etc. en spoel grondig na.	Gebruik een stofzuiger met Hepafilter, kwasten en microvezeldoeken. Draag een mondmasker en handschoenen.
STAP 3	Behandel de houten kasten die aangetast zijn door houtborende insecten na reiniging en laat ze enkele dagen drogen. <u>Onderhoudsfiche Insecten bestrijden met vloeibare insecticiden</u>	
STAP 4	Indien mogelijk is dit een geschikt moment voor een waarderings- en selectietraject van het opgeborgen, religieus erfgoed en het op punt stellen van de erfgoedinventaris. Als het voorgaande geen optie is kan er een eerste selectie volgens gebruik gebeuren. <u>Zie het stroomdiagram.</u> Verwijder in ieder geval alle niet-waardvolle houten voorwerpen die actief aangetast zijn door houtborende insecten om verdere verspreiding te voorkomen.	Begeleiding voor zowel inventarisering als waardering en selectie zijn mogelijk door de plaatselijke <u>Erfgoedcel</u> en/of <u>Parcum</u> .
STAP 5	Laad de kasten opnieuw in volgens de aanwijzingen in het hoofdstuk opbergen. <u>Opberging van de objecten in de bergplaats</u>	
STAP 6	Reinig de kasten telkens ze matig bestoft raken. Een steekproefsgewijze controle in de kasten voorkomt ernstige schade en voorkomt het nesten van ongedierte en een explosie van biologische aantasting	Doe dit jaarlijks zelf of door een deelinspectie van Monumentenwacht.
AANDACHTS PUNT	Gebruik het kerkmeubilair niet om er allerlei voorwerpen (tijdelijk) in op te bergen. Het opgeslagen materiaal hindert een regelmatig onderhoud en vormt een aantrekkelijke woonplaats voor insecten en ongedierte en een gunstige omgeving voor oppervlakteschimmel. Daarnaast vergroot het risico op mechanische schade aan het meubilair aanzienlijk.	Biechtstoelen, koorgestoelte, kerkmeesterbanken, altaren, preekstoel, doksaal.

BESCHERMEN EN OPBERGEN

Selectie en groepering

Een recente inventaris en een waarderingstraject

Dit traject vormt de ideale start voor een opbergingstraject. De volledige inboedel van de kerk staat correct geregistreerd, waardoor de inschatting en keuze van de meest geschikte opbergplaats en verpakking een stuk gemakkelijker is. Waardevolle objecten kunnen onmiddellijk gescheiden worden van pure gebruiksobjecten, waardoor er meer aandacht is voor de eerste groep.¹¹

Een recente inventaris is niet altijd aanwezig, of slechts gedeeltelijk aanwezig. Zorg ervoor dat deze op orde wordt gesteld en gedigitaliseerd is. De regionale adviseur van [PARCUM](#) en de plaatselijke [Erfgoedcel](#) kunnen u hiervoor met raad en daad bijstaan.

De tijd, mankracht of kennis voor een uitgebreid waarderingstraject ontbreekt misschien maar ook dan kunt u aan de slag. Meer objecten moeten een plaatsje krijgen in afwachting van een gefundeerde selectie. Voor het opbergen zelf is er nog een beperkte basisregistratie met foto nodig, zodat op het moment van herbestemming of hergebruik alle objecten teruggevonden worden.

Opbergen volgens het actueel gebruik van objecten

Objecten die frequent gebruikt worden

Objecten die nog frequent gebruikt worden, blijven gewoon op hun normale plaats in de kerk bewaard en vragen een blijvend, courant onderhoud.

Objecten die occasioneel gebruikt worden

Objecten die enkel occasioneel gebruikt worden bij een bepaalde dienst (Pasen, doopfeest, trouw, communie, etc.) vragen een goed bereikbare bergplaats, een goed herbruikbare verpakking en bijgevolg enkel nog onderhoud na gebruik.

Objecten in onbruik

Geef objecten die voorlopig niet meer gebruikt worden een doordachte standplaats en verpakking zodat ze goed beschermd zijn en zo weinig mogelijk moeten verplaatst of onderhouden worden.

Onderstaande tabel is een schematische voorstelling van de selectie van objecten in functie van hun huidig en/of toekomstig gebruik.

¹¹ PARCUM, "Waarderen en herbestemmen roerend religieus erfgoed", december 2013-juni 2016, www.stappenplanreligieuserfgoed.be, laatst geraadpleegd op 21/09/2022.

Keuze van de beschikbare bergplaatsen

De bergruimte

- Zorg dat de **bergruimte** opgeruimd en schoongemaakt is. Beschouw de stookruimte nooit als bergplaats.
- Plaats enkel voorwerpen in een bergruimte die vrij is van houtborende **insecten** en schimmels. Verken het klimaat in de ruimte, meer bepaald de relatieve vochtigheid, het licht en de temperatuur. Er is altijd een verhoogd risico op calamiteiten in de nabijheid van ramen, lichtkoepels, buitenmuren, verwarmings-elementen en/of waterleidingen. Breng deze in kaart of laat een risicoanalyse uitvoeren door Monumentenwacht of een andere erfgoedspecialist. Enkele vuistregels:
  - Zorg voor een goede afdichting en isolatie van de ramen, zodat vochtinsijpeling of condensvorming tot een minimum wordt beperkt.
  - Verhinder invallend daglicht door ramen door zonnewering zoals (rol)gordijnen, hierdoor verminderd ook meteen de directe impact van het buitenklimaat op de binnen situatie. **Dek** de objecten af als dit niet mogelijk is. Controleer de bergruimten regelmatig op mogelijke calamiteiten.

Het bergmeubilair

- Laat bij de plaatsing van het bergmeubilair en de objecten voldoende circulatiedoorgang voor personen en houd voldoende ruimte zodat kastdeuren en lades vlot geopend kunnen worden.
- Weer stof en licht bij een open rek door ofwel elk voorwerp, ofwel het gehele rek af te dekken. Bijvoorbeeld ongebleekt baalkatoen of Tyvek® kunnen met stukken zelfklevende klittenband aan het rek worden bevestigd of als een gordijn aan een rail hangen.
- Bewaring in gesloten kasten beschermt objecten beter tegen stof en licht, maar zonder bijkomende bescherming kan in de kasten een microklimaat ontstaan.
- Om een microklimaat te voorkomen kunnen perforaties in de kastwanden, -leggers en/of lades aangebracht worden voor een betere luchtventilatie in en door de kast. Bevestig een gaas voor de openingen om insecten- en ongedierteaantasting te voorkomen.
- Kleine kostbare voorwerpen worden vaak in een brandkast bewaard. Ook hierin ontstaat gemakkelijk een microklimaat. Regelmatige verluchting en controle op schade is ook hier nodig.

Opberging van de objecten in de bergplaats

Algemene richtlijnen

- Plaats voorwerpen zoveel mogelijk op de wijze waarop ze normaal staan of worden gebruikt: plaats bijvoorbeeld een beeld rechtop, niet liggend. Zorg voor ondersteuning waar nodig.
- Plaats geen voorwerpen tegen elkaar of in elkaar om stootschade te voorkomen en om voldoende luchtcirculatie mogelijk te maken en zo microklimaten te voorkomen.
- Plaats geen objecten onder een raam een waterleidingbuis of tegen een warmtebron. Onmiddellijk naast een raam of tegen koude buitenmuren is een afstand van minimum 10 cm nodig.
- Plaats houten of gepolychromeerde objecten nooit rechtstreeks op een tegelvloer, maar op steunblokken of een pallet van minimum 10cm hoog, zodat de poten, de sokkel of het voetstuk niet in contact komt met condens, poetswater of waterlekken.
- Plaats steeds een bufferlaag op metalen of eikenhouthouten leggers als preventie tegen stootschade, looizuren en condensvorming. Op metaal mag dit een folie zijn, zoals Ethafoam. Op hout is een ademend materiaal zoals katoen of zuurvrij karton geschikter.
- Zorg voor een blijvende toegankelijkheid van bestaande technieken en leidingen in de bergruimte. Behoud voldoende circulatiedoorgang voor personen en voldoende ruimte tussen de kasten, rekken en ander meubilair zodat kastdeuren en lades goed geopend kunnen worden.

Fysieke eigenschappen objecten

Objecten zijn voor bepaalde schadefactoren meer of minder gevoelig. Het materiaalgebruik, de gebruikte vervaardigingstechnieken en de geschiedenis van een object zijn dikwijls al een goede indicator voor de schadefactoren waar bij de opberging extra aandacht nodig is. Voorbeelden van veel voorkomende schadefactoren zijn te vinden in deze **tabel**. Enkele vuistregels:

- Plaats voorwerpen van dezelfde materiaalsoort samen. Dit biedt voordelen op het vlak van preventieve conservering en bij het uitvoeren van toestands- en ongediertecontroles.
- Zijn er meerdere opbergruimtes? Houd dan zeker ook rekening met de klimaatomstandigheden en deel de ruimtes in per klimaatzone. Zo bewaar je textiel en papier in de meest stabiele ruimte en metaal in de meest droge ruimte.
- Door specifieke kwetsbaarheden kan het nuttig zijn om bepaalde objectgroepen samen te plaatsen. Zo kan je beelden met veel fragiele en /of uitstekende delen (armen, handen, neuzen, attributen) samen plaatsen. Plaats beelden steeds met de rug naar buiten zodat de fragiele delen naar binnen wijzen. Objecten met zwaar aangetaste onderdelen door houtborende insecten of (broos geworden) oude herstellingen zijn extra kwetsbaar en hebben nood aan een doordachte plaatsing.
- Plaats voorwerpen zoveel mogelijk op de wijze waarop ze normaal staan of worden gebruikt. Zorg voor ondersteuning waar nodig. Plaats meubilair waterpas om extreme druk op verbindingen, breuken en scheefzakken te voorkomen.

Binnen de objecttypes bepalen ook het formaat en gewicht van objecten mee de standplaats en het bergmeubilair.

- Kies bewust hoe de objecten geplaatst worden ten opzichte van elkaar bv. kleinere objecten vooraan en grotere achteraan.
- Kleinere voorwerpen en onderdelen kunnen eventueel samen in een gesloten doos opgeborgen worden. Let ook hierbij op voor de vorming van een microklimaat.
- Zware voorwerpen plaatst u het best onderaan in het rek of hoogstens op armhoogte.
- Houd steeds rekening met de maximale belasting van de legger en de stabiliteit van de vloer. Vermijd plaatsing van rekken en objecten op onstabiele zones met bv. grafstenen of verzakkingen.
- Kies bij grotere en zwaardere objecten bij voorkeur voor pallets met een minimumhoogte van 10cm. Dit zorgt voor een natuurlijke ventilatie en voorkomt schade door stoten, condens, schoonmaakproducten en wateroverlast (bv. overstroming, waterlekken) pallets in kunststof zijn niet vatbaar voor biologische aantasting maar wel een stuk duurder. Enkele objecten bv. beelden kunnen samen op één pallet bewaard worden. Zorg ervoor dat het pallet een beetje breder is zodat er zeker geen delen over de randen uitsteken.

Sommige objecten zijn zo zwaar of groot dat ze beter gewoon ter plaatse in de kerk blijven staan.

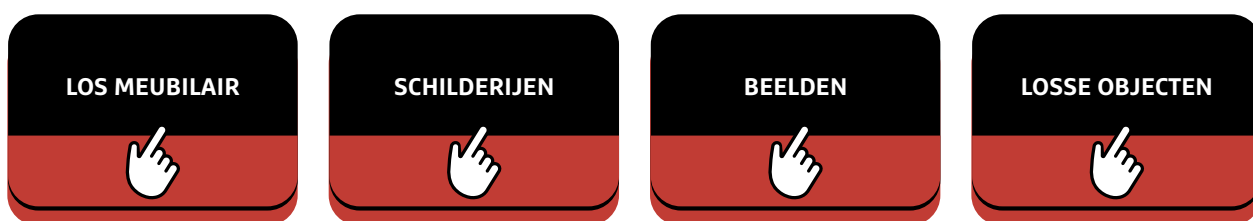
Dit kan ook voor andere objecten een goede oplossing zijn bij gebrek aan een alternatieve bergplaats of als de kerk volledig sluit in afwachting van een herbestemmingstraject. In **dit hoofdstuk** zijn de vuistregels te vinden voor het bewaren in de kerk.

Aandachtspunten opbergen per objectgroep

Naast de algemeen geldende vuistregels heeft elke **objectgroep** typische gevoeligheden voor bepaalde **schadefactoren**. Per objectgroep zijn enkele specifieke aanbevelingen die deze schade helpen voorkomen. De objectgroepen zijn ingedeeld zoals ze in een inspectierapport terug te vinden zijn.

Los meubilair

Schadefactoren

De top 3 van schadefactoren die in kerken invloed hebben de bewaring van het meubilair zijn...

- ... **FYSISCH**: Bij beschadigde verbindingen is een juiste plaatsing van belang en worden de objecten best zo weinig mogelijk gestapeld.
- ... **KLIMAAT**: Samengestelde materialen die elkaar beschadigen of loskomen en lijmen die uitdrogen of verweken. Dit wordt veroorzaakt door het krimpen en zwellen van materialen door een erg droog of erg vochtig klimaat dat lange tijd aanhoudt.
- ... **BIOLOGISCHE AANTASTING**: Aantasting door houtborende insecten en schimmels.

Aanbevelingen plaatsing

- Stapel de meubelen niet op elkaar: door een langdurige belasting kan het draagvlak doorbuigen of kunnen er indrukken worden nagelaten in een afwerklaag.
- Zorg voor een vlakke ondergrond en plaats het meubel rechtop in zijn oorspronkelijke richting. Meubelen schuin, ondersteboven, op zijn zijkant of op drie poten plaatsen (i.p.v. vier) kan op termijn schade veroorzaken door losse of afgebroken verbindingen, kromtrekkende regels, stijlen of panelen of afhangende deuren.
- Plaats een meubel niet te dicht tegen de muur of rechtstreeks op een (koude) tegelvloer. Dan kan er lokaal een vochtig klimaat ontstaan en bijgevolg schimmelvorming en condens optreden.
- Een afstand van 10 cm kan voor genoeg ventilatie zorgen en stoot- en vochtschade voorkomen.
- Plaats meubilair met actieve insectenaantasting of zwamaantasting pas in de bergruimte na een adequate behandeling en controleer tweejaarlijks op nieuwe activiteit. De beukenhouten kerkstoelen zijn extra aantrekkelijk voor houtborende insecten.
- Dek **meubilair** dat niet gebruikt wordt af.
- Hout heeft een bufferende werking tegen kleinere schommelingen in het klimaat, maar zal bij hoge vochtigheidsgraad gaan zwellen en in droge klimaatomstandigheden krimpen met scheuren, kromtrekken en open naden tot gevolg.

- Meubilair kan vervaardigd zijn in massief hout, maar is vaak samengesteld met andere materialen zoals textiel, schildpadschelp of polychromie. Ook metalen nagels, schroeven, meubelbeslag en dierlijke lijmen hebben een invloed op het meubel. De toegevoegde elementen reageren elk op hun eigen manier op klimatologische omstandigheden waardoor hechtingen kunnen lossen, panelen permanent kleiner kunnen worden en zwarte ijzertannaatvlekken kunnen ontstaan.

Schilderijen

Schadefactoren

De top 3 van schadefactoren die in kerken invloed hebben de bewaring van de schilderijen zijn ...

- ... **VERONTREINIGING**: de bevuilding van de picturale laag door roet en stof, en gaten in het doek door stofophopingen die een plaatselijk microklimaat veroorzaken.
- ... **LICHT**: de verkleuring van pigmenten, olie- en vernislagen door uv-stralen en versnelde degradatieprocessen bij plaatselijke opwarming door ir-stralen.
- ... **KLIMAAT**: sterke klimaatschommelingen die langere tijd aanhouden, veroorzaken het loskomen van de verschillende materiaallagen (textiel of hout, lijm-krijtlaag, picturale laag, vernis). Bij een te hoge vochtigheidsgraad ontstaan oppervlakteschimmels en in een te droge omgeving ontstaan craquelures en opstuwingen.

Aanbevelingen plaatsing

- De meest courante manier om een schilderij op te bergen is staand of hangend.
- Hang het schilderij recht op (niet trechtervormig) en controleer vooraf de stabiliteit van zowel de haak in de muur/rek als de oogvizen en/of draad van de lijst. Zorg bij een buitenmuur voor voldoende afstand tussen muur en schilderij om luchtcirculatie mogelijk te maken.
- Plaats staande schilderijen steeds rechtop, voorkant tegen voorkant en achterkant tegen achterkant. Zo zullen uitstekende onderdelen (bv. de oogvizen van het ophangstelsel) van het ene schilderij niet in het doek van het andere drukken. Plaats ze nooit rechtstreeks op de grond maar op met antisliplaag beklede blokjes of op composietmousses (bv. polyethyleenschuim) om vocht- en stootschade te voorkomen.
- Plaats schilderijen nooit direct tegen elkaar of direct tegen een muur. Plaats steeds een buffer in een composietmousse of stukjes opgerold katoen of Tyvek®.
- Leg een schilderij enkel vlak neer op legplanken of in ladekasten...
  - ...als het (doek) schilderij niet opgespannen zit op een raam.
  - ...als het doek of paneel sterk verfvlies vertoont (afbladderende verflaag, grote opstuwingen etc.).
- **Dek** schilderijen af als ze bij sluiting in de kerk bewaard blijven.

Beelden

Schadefactoren

De top 3 van schadefactoren die in kerken invloed hebben de bewaring van de schilderijen zijn ...

- ... **FYSISCHE KRACHTEN**: het afbreken van (uitstekende) delen door stootschade.
- ... **INFORMATIEVERLIES**: verlies van attributen of afgebroken elementen, verloren connectie tussen ensembles of overschilderingen.
- ... **KLIMAAT**: langdurige, ongeschikte klimaatomstandigheden zorgen voor open naden, barsten, loskomende onderdelen en opstuwende polychromie bij houten beelden, roestende wapening in gipsen en stenen beelden.

Aanbevelingen plaatsing

- Plaats stabiele beelden altijd rechtop, zoals het beeld bedoeld is om tentoongesteld te worden.
- Plaats houten beelden op een goed geventileerde plaats op voldoende afstand (ca. 10cm) van een buitenmuur en de vloer. Plaats een buffer tussen het beeld en vloer/legger als het er rechtstreeks op steunt.
Hout is een organisch materiaal dat gevoelig is voor vocht. Het lindehout waarin veel gepolychromeerde beelden werden vervaardigd, is extra aantrekkelijk voor houtborende insecten. Een boenwaslaag is gevoelig voor schimmels. Daarom is minstens een tweejaarlijkse controle is aangewezen
- Gipsen beelden zijn gevoelig voor vocht. Hierdoor kan de polychromie gaan opstuwen; vergulde elementen kunnen weggepoetst worden; een metalen wapening kan roesten; uitzetten en breuken veroorzaken en bij droging na een vochtbelasting kan het gips degraderen. Plaats gipsen beelden daarom in een stabiele, droge ruimte. Verder zijn gipsen beelden erg gevoelig voor stootschade.
- Stenen beelden zijn eveneens gevoelig voor vocht. Hun verbindingsdoken kunnen roesten en de steen doen verkleuren. Het steenoppervlak kan door water en zouten uitlogen waardoor het oppervlak beschadigd wordt. Zorg steeds voor een voldoende sterke en stabiele plaatsing om breuken door vallen of stoten te voorkomen.
- Plaats polychrome beelden zeker in een zo stabiel mogelijk klimaat. Plotse temperatuur- en vochtschommelingen zijn veel schadelijker voor polychrome objecten dan geleidelijke fluctuaties. Bij veranderlijke vochtschommelingen zal de houten, gipsen, keramische of stenen drager anders krimpen of uitzetten dan de polychromie en zijn onderlagen (preparatielaag, boluslaag vergulding, opeenvolgende polychromielagen, etc. Dit kan ervoor zorgen dat de polychromie zal opstuwen en verloren gaan. Een stenen drager blijft zelf stabiel bij een wisselend klimaat, maar de polychromie kan evengoed lossen door zijn eigen krimp- en zwelgedrag.

Losse objecten: liturgisch metaal, textiel, papier

Schadefactoren

De top 3 van schadefactoren die invloed hebben op de bewaring van losse objecten in kerken zijn voor...

- ... **METAAL**: Fysische schade, diefstal en vocht.
- ... **TEXTIEL**: Licht, verontreiniging en biologische aantasting.
- ... **PAPIER**: Licht, vocht en biologische aantasting.

Aanbevelingen plaatsing

Metaal

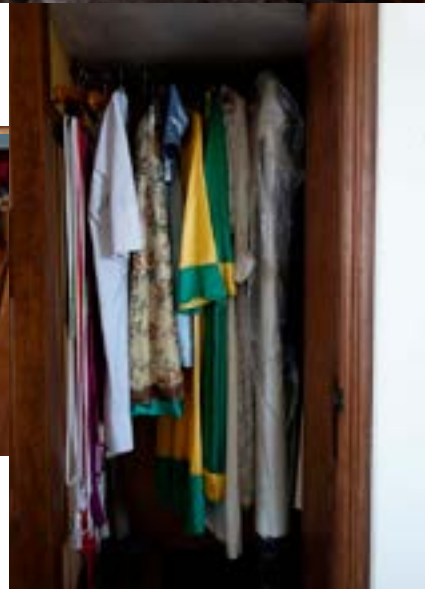
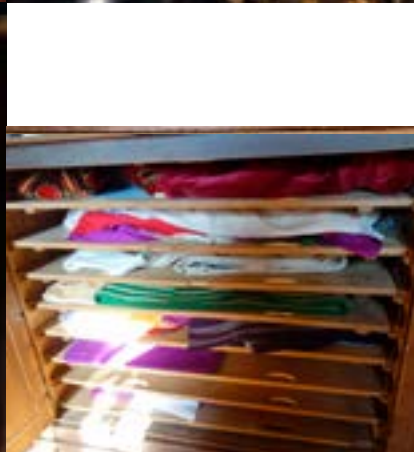
- Liturgisch metaal is vaak kostbaar en is een makkelijk doelwit voor diefstal. Bewaar de meest kostbare stukken in een afgesloten brandkast.
Onedele metalen vragen een zo droog mogelijke bergplaats. Ze kunnen snel corroderen in een vochtige omgeving. Ook geverniste metalen objecten zijn erg gevoelig voor vocht wanneer de vernislaag niet meer volledig intact is (krassen, slijtage).
- Metalen voorwerpen zijn gevoelig voor krassen, barsten, scheuren, blutsen, deuken, vouwen etc. Dit is belangrijk voor het afdek materiaal en het verplaatsen van deze voorwerpen. Vooral metalen met een toplaag (bv. vergulding) zijn extra gevoelig voor oppervlakteschade.
- Zilver kan aanslagen in de buurt van zwavelhoudende elementen.
- Metalen zijn weinig gevoelig voor uv-stralen in licht en lange belichtingstijden, maar...
  - ... andere aanwezige materialen kunnen dit wel zijn zoals lijmen, invulmiddelen (epoxyharsen en acrylaten), retoucheermaterialen en verkleuring van ivoeren of houten onderdelen bv. het heft bij een mes, een etiket, beschilderingen...
  - ... ir-stralen in licht veroorzaken temperatuurschommelingen. Een hogere temperatuur doet metaal uitzetten en doet veel corrosieprocessen versnellen.
- Objecten die gemaakt zijn om te hangen, zoals. een wierookvat, een Godslamp of een luster, worden best op deze wijze opgeborgen. Het object is er namelijk op voorzien om zijn gewicht op die manier te dragen. Plaats steeds een buffer, zoals een stukje polyethyleen folie tussen een metalen draagstang en het object.
- Plaats indien mogelijk de losse delen van een object in een doos bij het object of voorzie een duidelijk registratienummer zodat het bijhorende object of de bijhorende delen makkelijk worden teruggevonden.

Textiel

- Bewaar textiel in een donkere, klimatologisch stabiele omgeving en voorzie steeds een bescherming tegen stof en **vochtschommelingen**.
- Behoud de geschiktste plaats (donker en stabiel) voor de oudste, kostbare en kwetsbare gewaden en voorzie hiervoor voldoende ruimte.
- Bewaar textiel bij voorkeur vlak, om te voorkomen dat het bij langdurige bewaring doorscheurt en vervormt. Dit kan in een ladekast of in een zuurvrije doos. Ondersteun de plooiën met zuurvrij papier of met synthetische watten in een jasje van zuurvrij papier of katoentricot (bv. medisch tunnelverband).
- Vul driedimensionale vormen zoals een mijter op om ze in vorm te houden. Gebruik hiervoor hetzelfde materiaal als voor de ondersteuning van plooiën.
- Kledingstukken die tijdens het gebruik over de schouders wordt gedragen, worden best hangend bewaard. Ze kunnen veilig op kleeerhangers in een hangkast worden opgeborgen.
Gebruik kleeerhangers met een aangepast formaat die de vorm van de schouders volgen en die bovendien zijn opgedikt en afgewerkt met zacht materiaal (bv. opgevuld met synthetische watten en overtrokken met katoentricot), om voldoende steun te bieden.
  - In open rekken kunt u elk kledingstuk tegen stof en licht beschermen met een hoes in katoen of Tyvek® die onderaan openblijft. Volledig gesloten hoezen verminderen de ventilatie. Een hoes met één lang pand en één korte zijde verhindert de ventilatie nog minder en voorkomt nog steeds wrijving tussen verschillende stukken.
  - Een ander methode is een open hangkast voorzien van een gordijn uit ongebleekt katoen of Tyvek®. Deze beschermt de collectiestukken eveneens.
  - Textiel is erg aantrekkelijk voor schimmels en insecten. Verpak daarom bij voorkeur enkel **ontstoft textiel** en controleer het textiel steekproefsgewijs minstens elke 2 jaar.

Papier

- Als boeken niet of nauwelijks beschadigd zijn, worden ze rechtopstaand opgeborgen. Zorg ervoor dat ze mooi recht staan en niet gaan doorzakken.
- Veel papier- en inktsoorten zijn erg gevoelig voor licht en papier reageren heel snel op wisselingen in het klimaat. Plaats boeken en papier daarom in een droge ruimte en beschermd tegen licht.
- Boeken worden liggend bewaard als ...
  - ... ze te groot of te zwaar zijn om rechtop te staan bv. met boekensteunen
  - ... ze al beschadigd en minder stevig zijn, zeker als de band of de binding zwak is.
- Zorg bij een boek met 3D-versieringen versieringen voor een buffer tussen het boek en de andere boeken om nieuwe schade te voorkomen.

Verpakken roerende erfgoedobjecten

Het verpakken van objecten heeft als belangrijkste functie het voorwerp te beschermen tegen schadefactoren. Denk hierbij aan licht, vervuiling, sterke schommelingen in het klimaat, water, etc.

Door objecten goed af te dekken, voorkom je veel poetswerk. Dit is niet alleen beter voor het behoud van het erfgoed maar het betekent ook veel minder werk voor de vrijwilligers of het onderhoudspersoneel. De verpakte en/of opgeborgen erfgoedobjecten hebben enkel nog een tweejaarlijkse controle op calamiteiten nodig.

Algemene aanbevelingen die steeds gelden

- Dek objecten die niet gebruikt worden af tegen stof en vuil met een ademend materiaal zoals katoen of Tyvek®.
- Plaats objecten in organische materialen zoals hout (beelden, meubilair), textiel, leder en papier nooit voor langere tijd in een plasticfolie. Dit geldt ook voor objecten die samengesteld zijn uit verschillende materialen, zoals schilderijen en gepolychromeerde beelden. Bij temperatuursverandering kan er condensatie ontstaan en kan vocht zich lokaal opstapelen. Daardoor kan schimmelgroei ontstaan; kunnen verkleuringen optreden; afwerklagen blindslaan en de hechting tussen verschillende materialen lossen.
Gebruik plastics enkel voor kortere periodes, als het echt noodzakelijk is, zoals tijdens schilder- of restauratiewerken in de kerk.
- Zorg voor een duidelijke markering op de verpakking (met een foto van het object en met aanduiding van de meest fragiele onderdelen). Dit zorgt voor een betere zichtbaarheid en maakt de kwetsbaarheid van de objecten onder de verpakking duidelijk.

De keuze en wijze van verpakking is afhankelijk van verschillende factoren. De belangrijkste factoren zijn het actueel gebruik van het voorwerp, het formaat en de geschiedenis van het voorwerp en de gebruikte materialen en vervaardigingstechnieken van het voorwerp.

Actueel gebruik van het voorwerp

- Geef objecten die voorlopig niet meer gebruikt worden een doordachte verpakking zodat deze goed beschermd zijn, en de verpakking niet te snel vernieuwd moet worden. Gebruik liever katoen of Tyvek®, dan zuurvrij papier dat elke 4 jaar moet vervangen worden.
- Geef objecten die occasioneel gebruikt worden bij een bepaalde liturgische dienst (Pasen, doopfeest, trouw, communie, etc.) een verpakking die goed bestand is tegen het meermaals in- en uitpakken van het object. Denk hierbij bijvoorbeeld aan op maat gemaakte hoezen in ongebleekt baalkatoen of Tyvek®. Deze hoezen kunnen gemakkelijk zelf met een naaimachine gestikt worden, zowel in katoen als in Tyvek®, of kant-en-klaar aangekocht worden.
- Wanneer de kerk gedeeld wordt met een andere geloofsgemeenschap of organisatie is het mogelijk dat er meer erfgoedobjecten opgeborgen moeten worden. Voorzie voor deze objecten eveneens een verpakking die bestand is tegen veelvuldig in- en uitpakken en voldoende bergruimte.
- Geef objecten die nog frequent gebruikt worden geen verpakking, maar berg ze goed op en geef ze regelmatig **een zachte onderhoudsbeurt**.

Formaat en geschiedenis van het voorwerp

- Individueel verpakte kleine voorwerpen en losse onderdelen kunnen bijvoorbeeld samen in een doos zodat ze minder snel verspreid raken en door stapeling minder plaats innemen.
- Zeer fragiele voorwerpen en onderdelen hebben extra ondersteuning nodig, zoals objecten met oude restauraties of onderdelen die door boorgangen van een insectenaantasting sterk verzwakt zijn.

De eigenschappen van de gebruikte materialen en technieken van het voorwerp

Uit welk materiaal en met welke techniek is het voorwerp gemaakt en voor welke schadefactoren is dat materiaal gevoelig? Hieronder staan enkele belangrijke aandachtspunten per objectgroep:

Los meubilair

Dek meubilair in een ongebruikte ruimte zoveel mogelijk af.

- Gebruik hiervoor een goed ademend materiaal zoals een doek of hoes in katoen of Tyvek®.
- Vermijd wollen dekens, deze zijn die erg aantrekkelijk zijn voor insecten.
- Gebruik plastics nooit voor een langere tijd. Onder een plastic verpakking kan een microklimaat ontstaan, waardoor schimmels tot bloei komen en afwerklagen blindslagen. Plastics kunnen wel tijdelijk gebruikt worden, zoals tijdens schilderwerken in de kerk.
- Duid op de verpakking de kwetsbare en uitstekende delen opvallend aan.
- Plaats na het verpakken het meubel steeds in de correcte richting.
- Houd laden en kastdeuren op slot. Label de sleutels duidelijk en bewaar ze op een afgesproken plaats.
- Verpak voor een transport naar een ander gebouw loszittende onderdelen apart en duid op de verpakking aan uit hoeveel aparte onderdelen het meubel bestaat.

Schilderijen

Bewaar schilderijen nooit voor langere tijd ingepakt in plastic!

- Dit kan een microklimaat scheppen en leiden tot schimmelgroei.
- Plastic kan weekmakers uitwasemen die de verf- en vernislaag kunnen aantasten.
- Gebruik een hoes of doek in ongebleekt katoen of Tyvek®.

Beelden

- Bescherm beelden met afdek materiaal als er in de (berg)ruimte veel stofverplaatsing is en de beelden niet in een rek passen.
- Gebruik niet om het even welk materiaal: plastics kunnen weekmakers bevatten die bij veroudering aan de het beeld vastkleven en/of schadelijke emissies vrijgeven. Als ze niet voldoende ventilatie toelaten, zorgen plastics en andere materialen voor een ongunstig microklimaat en kan er schimmelvorming ontstaan.
- Ongebleekt katoen (bv. baalkatoen, lakens) en Tyvek® zijn geschikt en laten voldoende ventilatie toe. Was het katoen als het stoffig is.
- Verwijder steeds het beschermingsmateriaal voor de verplaatsing van een beeld, anders kunnen fragiele onderdelen van het beeld beschadigd raken.
- Bevestig steeds een duidelijke foto of een identificatiefiche aan de buitenzijde van de afdekking.

Losse objecten

Metaal

- Schadelijke gassen veroorzaken bij metalen corrosievorming. Deze gassen zitten niet alleen in vervuilde lucht maar ook vaak in houtsoorten, lijm, plastic, geverfde stoffen, bouwmaterialen, etc. Vermijd daarom materialen die schadelijke chemische gassen uitwasemen. Voor zilveren objecten geldt: voornamelijk bronnen van zwavel zoals wol, vilt, rubber of verf vermijden. Verpak kleine zilveren voorwerpen in zilverpoetsdoeken voor u ze in luchtdichte dozen opbergt.
- Als de relatieve vochtigheid in het depot te hoog is, kunnen de objecten luchtdicht verpakt worden in goed sluitende plasticdozen. Zo ontstaat met opzet een microklimaat met een lage relatieve vochtigheid.
- Verpak het **metalen object** apart in een geperforeerd PE-zakje wanneer meerdere samen in één doos geplaatst worden. In elk zakje komt het inventarisnummer en een polyethyleen-schuimpje om schuren te vermijden.
  - Om de relatieve vochtigheid zo laag mogelijk te krijgen verpakt u een geperforeerd PE-zakje met silicagel mee in de opbergdoos. Vermijd direct contact met metalen want silicagel werkt corrosief.
  - Verpak per opbergdoos één metaalsoort of metaallegering om contactcorrosie te vermijden. Houd koperlegeringen, zilverlegeringen, etc. apart verpakt.

Textiel

- Hanteer **textiel** zoveel mogelijk met handschoenen in witte katoen of nitril (niet-gechloreerd en niet-gepoederd).
- Om de kledij maximaal te beschermen tegen de schadelijke invloeden van licht en stof, maar evenzeer tegen beschadigingen door onderling contact, wordt elk kledingstuk het best opgeborgen in een eigen hoes of enveloppe van ongebleekt katoen of Tyvek®. Laat het textiel enkel in contact komen met inert of zuurvrij verpakkingsmateriaal zoals zuurvrij zijdepapier, ongebleekt (baal)katoen, Tyvek®, ongekleurd keperlint, etc.
- Scherm versieringen en sluitingen uit andere materialen af van het textiel door ze te omwikkelen met geschikt verpakkingsmateriaal.
- Bevestig labels van zuurvrij karton aan een touwtje of naai een label van baalkatoen met losse steken op het textiel. Herhaal dit label aan de buitenkant van een hoes of verpakking, of bevestig er een foto aan om onnodig in- en uitpakken te vermijden.
- Sommige stukken zoals tapijten kunnen enkel opgerold of verticaal bewaard worden. Vraag hiervoor advies aan specialisten.
- Bewaar vaandels vlak en bescherm ze met een enveloppe van ongebleekt katoen of Tyvek®.

Papier

- Verpak een boek dat fragiel of beschadigd is in zuurvrij karton. U kunt zelf een verpakking op maat maken of een kant-en-klare doos aankopen. De dikte van het karton moet aangepast zijn aan het gewicht en de fragiliteit van het boek.
- Zorg er steeds voor dat er geen druk op het boek wordt uitgeoefend en dat het niet kan gaan schuiven in zijn doos. Voeg in dat geval kleine blokjes polyethyleen-schuim toe die de beweging beletten.
- Als boeken met een ander soort kaft tegen elkaar staan (leer, perkament, papier) scherm ze dan van elkaar af met een stuk zuurvrij karton.
- Plaats tussen kaften met driedimensionale ornamenten zoals metaal of (half-)edelstenen steeds een stuk polyethyleen-schuim zodat ze de nevenstaande boeken niet beschadigen.

ONROERENDE INTERIEURELEMENTEN & BESCHERMING VAN GROTE OBJECTEN

Niet alle interieurelementen kunnen verplaatst of gemakkelijk beschermd worden. De toekomstplannen voor de kerk en de verschillende stadia in het veranderingsproces beïnvloeden sterk de keuze van bescherming. Daarom delen we dit deeltje in volgens de meest voorkomende functieveranderingen: minder gebruik of medegebruik, nevengebruik en herbestemming of sluit.

Minder gebruik of medegebruik

Bij minder gebruik en medegebruik zullen de interieurelementen en grote roerende erfgoedobjecten meestal gewoon in de kerk blijven staan zonder extra bescherming. Enkel als de kerk voor meerdere maanden ongebruikt blijft of er grote werken in de kerk gebeuren is het zinvol om een bescherming tegen stof en vuil te voorzien.

- Dek grote erfgoedobjecten zoals het groot meubilair, de schilderijen en beelden enkel in lange periodes van onbruik af met grote katoenen doeken of Tyvek®.
- Hoge altaren, het kerkorgel en het klankbord van de preekstoel zijn meestal te moeilijk bereikbaar om veilig af te dekken. Laat deze objecten enkel door professionelen inpakken tijdens werken in het interieur of aan de gevels.
- Zorg bij werken aan het interieur, bijvoorbeeld schilderwerken of herstellingen van het plafond, ook steeds voor een adequate bescherming van de kerkvloer, het portaal en de lambriseringen. Vraag hiervoor raad aan een professionele erfgoedmedewerker om schade te voorkomen.
- Zorg voor een regelmatige controle van de elementen die afgedekt zijn zodat een insectenplaag of schimmelexplosie niet onopgemerkt kan woekeren.

Nevenbestemming

Een nevenbestemming met een duidelijke, afsluitbare scheiding tussen beide functies vormt weinig problemen op gebied van veiligheid en bescherming. Enkel het klimaat in de kerkruimte is een belangrijk aandachtspunt wanneer er geen gescheiden verwarming is. Goede afspraken hierover met respect voor het erfgoed zijn absoluut noodzakelijk. Anders zal tijdens de openingsuren van de nevenbestemming de verwarming misschien vaker en op hogere temperatuur aangezet worden en dit zal op termijn **nefaste gevolgen** hebben voor de erfgoedobjecten. Verkijs waar mogelijk een gescheiden verwarmingssysteem.

Zonder fysieke, afsluitbare scheiding tussen de religieuze ruimte en de ruimte van de nevenbestemming zijn nog een aantal extra veiligheidsmaatregelen zeker nodig:

- Breng een voldoende sterke, verwijderbare bescherming aan voor kwetsbare objecten zonder ze te beschadigen.
  - Als er in de ruimte gespeeld wordt, kunnen vaste houten of metalen schermen het altaar, de beelden of schilderijen beschermen.
  - Er kunnen ook afhaakbare netten gespannen worden om bijvoorbeeld schade door ballen te voorkomen.

- Bij intensief gebruikte interieurs gaat een architect of ingenieur bij voorkeur de sterkte van de vloer na, alsook de weerstand tegen slijtage en trillingen. Dat is zonder meer vereist wanneer een monumentaal interieur een nieuwe bestemming krijgt. Enkele algemene aanbevelingen om krassen en beschadigingen aan de vloer te voorkomen, is...
  - ...door duidelijke afspraken met gebruikers en onderhoudspersoneel te maken over aangepast gedrag.
  - ...door geen voorwerpen over de vloer te verschuiven, maar ze op te heffen.
  - ...door viltjes of andere stoelglijders aan te brengen onder stoelpoten en meubilair.
  - ...door beschermende antislipmatten uit te rollen over de vloer, bijvoorbeeld tijdens een spelmoment.
- Bescherm voor de aanvang van de bouw- of onderhoudswerkzaamheden een historische vloer steeds af.
  - Dek de hele vloer af met softboard of een zachte folie met daarop een tand-en-groefplaat. Plak de naden af met brede tape.
  - Instrueer aannemers en werklui over de bescherming van de vloer. Wijs hen bijvoorbeeld op het feit dat ladders niet rechtstreeks om een vloer, maar op een laddermat geplaatst dienen te worden.
- Bescherm de erfgoedobjecten extra tegen diefstal. Denk hierbij zeker ook aan kleinere beelden op het meubilair, zoals de preekstoel. Edelsmeedwerk zoals kandelaars en kruisbeelden worden opgeborgen in een goed afgesloten sacristie of een andere geschikte bergruimte. Zorg bij grote evenementen voor extra mensen die mee een oogje in het zeil houden.
- Zorg voor een goed uitgewerkt en geregistreerd sleutelbeheer en maakt duidelijke afspraken over de zones die mogen gebruikt worden.
- Controleer zelf ook regelmatig op schade zodat er tijdig kan ingegrepen worden.

In afwachting van herbestemming of sloop

Zolang er geen beslissing is genomen welke interieurelementen in het gebouw aanwezig blijven of wat de nieuwe functie van de kerk wordt, is het de taak “als goede huisvader” om alle elementen zo goed mogelijk te onderhouden. Ga er niet zomaar vanuit dat bepaalde interieurelementen of objecten mogen weggegooid worden. Start daarom in afwachting van de herbestemming zo snel mogelijk met een waarderingstraject. Laat u hiervoor bijstaan door **professionals** die ervaring en kennis hebben met waarderingstrajecten..

Voor de interieurelementen en de waardevolle erfgoedobjecten gelden volgende adviezen met betrekking tot verpakken en beschermen:

- Dek in afwachting van een herbestemming zo snel mogelijk alle goed bereikbare interieurelementen af met een ademend materiaal zoals baalkatoen of Tyvek®, zodat het onderhoud tot een strikt minimum beperkt wordt.
  - Kleef hiervoor geen plakband op andere erfgoedelementen, zoals de houten lambrisering of een muurschildering. Gebruik geen nageltjes of duimspijkers op erfgoedelementen.
  - Duid op de verpakking de kwetsbare delen aan bijvoorbeeld door middel van en rood lint of een foto.
- Berg alle kleinere roerende objecten op of bescherm ze en plaats ze samen zoals beschreven in het hoofdstuk: **Opberging van de objecten in de bergplaats**
- Doe na een bezoek van een extern persoon zoals bv. een loodgieter, zeker een controlerende en bevestig weggehaald of verschoven beschermmateriaal terug op zijn plaats.
- Controleer elk seizoen en na elk noodweer het interieur op calamiteiten: waterlekken, steekproefsgewijze controle op insecten- of schimmelaantasting, diefstal, etc.

REGELMATIGE CONTROLE

Wanneer alle voorbereidingen zo goed mogelijk getroffen zijn voor het nieuwe gebruik of de functieverandering van het gebouw is dit niet het eindpunt van de zorg voor het erfgoed. Vaak is deze nieuwe fase ook slechts een tussenstadium voor een volgende stap. Het erfgoed, zowel roerend als onroerend, is een deel van onze geschiedenis en om die zo ongeschonden mogelijk te kunnen doorgeven aan de volgende generatie is er preventief een blijvende controle en opvolging nodig.

Bij minder gebruik en bij medegebruik

De opvolging van de toestand van het interieur en de roerende erfgoedobjecten is tweeledig. Het kerkinterieur en de objecten die nog jaarlijks gebruikt worden, krijgen best een kort nazicht net voor of na het gebruik tijdens hun onderhoudsbeurt. Raadpleeg een deskundig restaurator of vraag raad aan een erfgoedexpert bij het opmerken van nieuwe schade, plotse of gestage degradatie of twijfel over de bewaringstoestand of het onderhoud van elementen. Monumentenwacht kan, zowel bouwkundige als interieurinspecties blijven uitvoeren.

Schenk zeker extra aandacht aan controle op momenten van verandering...

- ... van plaats of bergplaats van objecten.
- ... van gebruik of gebruikers.
- ... van onderhoudsmedewerkers.
- ... aan of van het verwarmingssysteem.

Objecten die voor langere tijd zijn opgeborgen, vragen slechts jaarlijks een steekproefsgewijze controle.

- Kijk jaarlijks na de uitvliegperiode (juni- augustus) uit naar insectenlijkjes van kleine en grote klopkevers in de buurt van ramen, spinnenwebben en op de grond onder het meubilair.

Zoek onder, op en naast de houten beelden, objecten en meubilair naar torentjes boormeel. Verwijder de oude boormeelhoopjes en dode insecten na melding jaarlijks, zo vallen de nieuwe boormeelhoopjes goed op. Noteer nauwkeurig waar het boormeel lag of neem duidelijke foto's van de locatie zodat opvolging mogelijk is.

Plaats **kleefvalletjes** om de **insectenmonitoring** te vergemakkelijken.

- Raadpleeg bij het ontdekken van nieuwe boormeelhoopjes of recente insectenlijkjes onmiddellijk een deskundige erfgoed of Monumentenwacht zodat tijdig de juiste stappen ondernomen kunnen worden.
- Kijk tussen de dichtst opeen hangende gewaden of er geen witte pluizen, cocons of vraatgaatjes zijn van oppervlakteschimmel of textielaantasters. Doe hetzelfde in de kastladen met textiel.

Wanneer tijdens de verpakings- en opbergactie de tijd werd genomen voor een goede selectie en plaatsing van de erfgoedobjecten, bijvoorbeeld al de houten voorwerpen samen, zal dit veel minder tijd in beslag nemen dan wanneer de objecten kriskras door elkaar in de bergruimten werden geplaatst. Om schade snel op te sporen is belangrijk dat de bergruimtes schoon worden gehouden.

Bij nevengebruik

Bij nevengebruik beperkt de opvolging van de bewaringstoestand zich vooral tot de eigen erfgoedobjecten en de interieurelementen. Toch raden wij aan om minstens tweemaal per jaar ook het interieur van de nevenbestemde delen van het erfgoed grondig te controleren en te bespreken met de nevengebruiker. We denken hierbij niet alleen aan de lambriseringen en het meubilair, maar zeker ook aan de vloeren, de muren, de verlichting en de ramen en deuren.

- Worden de afspraken op gebied van gebruik en onderhoud goed nageleefd.
- Volstaan de genomen preventieve maatregelen tegen schade?
- Zijn alle beschermende elementen nog goed op hun plaats bevestigd.
- Aarzel niet om nieuwe afspraken te maken of preventiemaatregelen te nemen als blijkt dat de huidige niet volstaan. Meestal zijn er wat proefopstellingen of materiaaltesten nodig om tot de meest geschikte schadepreventie te komen.
- Ook een veranderende situatie bij de nevengebruikers kan een aanpak vergen. Bijvoorbeeld een nieuwe leeftijds categorie van gebruikers, een sterk verhoogd of verlaagd aantal gebruikers, een verandering in de intensiteit van het gebruik, etc.
- Goede afspraken maken goede vrienden.

Bij onbruik of sluiting

Bij een tijdelijke sluiting, in afwachting van een beslissing over herbestemming of sloop, is het belangrijk om als een goede huisvader zowel het gebouw als het interieur regelmatig te controleren op nieuwe schade. Wanneer voor de sluiting van de kerk een goed onderhoudsdraaiboek werd opgesteld en gevolgd, zal dit ook nu nog steeds zijn vruchten afwerpen. De kerk kan immers met een gerust hart gesloten worden omdat alle dringende onderhouds- of herstellingswerken uitgevoerd werden. Er werd in kaart gebracht welke zones in de kerk kwetsbaar zijn zodat nu de regelmatige controle snel en adequaat kan gebeuren door uzelf, een privéfirma of Monumentenwacht.

Enkel direct na hevig noodweer is het nodig om een bijkomende controle uit te voeren. Merkt u tijdens de controle een (beginnend) lek, vochtindringing of andere schade op, verwittig dan onmiddellijk een deskundig vakman om het euvel te verhelpen. Een grondige inspectie van de schadeplaats door de vakman of Monumentenwacht kan de oorsprong van de schade juist duiden zodat die verholpen kan worden.

Voor het interieur is het van belang dat na elk bezoek (geïnteresseerden, werklui of uitzonderlijke gebruikers) goed wordt nagegaan of alle beschermingsmaterialen terug op hun plaats werden gebracht. Daarnaast is een steekproefsgewijze controle op insecten- en schimmelaantasting om de twee jaar geen overbodige luxe.

COLLEGA-ORGANISATIES

DIE U KUNNEN HELPEN

Er komt heel wat kijken bij een goed beheer van een kerkgebouw. Naast het onderhoud van de kerk, de inboedel en de directe omgeving staan digitale inventarisatie, waardering en selectie, vrijwilligerswerking, preventiebeleid, calamiteitenplanning, allerlei administratieve taken, etc. op de agenda. Voor veel van deze taken kan de erfgoedsector u bijstaan met advies, begeleiding en steun. De erfgoedsector in Vlaanderen is complex, waardoor het soms moeilijk is om er de juiste weg in te vinden. Dit is onder meer het gevolg door de opdeling in Vlaanderen tussen onroerend en roerend/cultureel/immaterieel erfgoed. In dit hoofdstuk worden een aantal Vlaamse erfgoedorganisaties en partners opgesomd die kerkbesturen mee ondersteunen in hun erfgoedbeheer.

1. Inspiratie en informatie

- Op de website [herbestemming kerken](#) staan verschillende inspirerende voorbeelden. De kennisbank is momenteel niet meer operationeel. U vindt er momenteel enkel nog mooie voorbeelden. Er wordt gewerkt aan een nieuw online platform.

- Het **PROVINCIAAL KENNISPLATFORM TOEKOMST PAROCHIEKERKEN**

De Provincie West-Vlaanderen brengt vier keer per jaar heel wat partners samen om informatie uit te wisselen over de visie, het traject en de concrete plannen rond de toekomst van parochiekerken. Naast de gemeenten en de intercommunale WVI nemen ook andere actoren deel, zoals PARCUM, het Agentschap Onroerend Erfgoed, het bisdom Brugge en provinciale diensten zoals dienst Erfgoed en Monumentenwacht. Er komen materies aan bod als kerkelijke en burgerlijke wetgeving, subsidies vanuit het erfgoeddecreet, het decreet op erediensten en binnen- en buitenlandse voorbeelden. Door deze actoren bij mekaar te brengen en ervaringen uit te wisselen, komen de gemeenten en partners tot een goede en gefundeerde visie voor hun parochiekerken. Stuur een e-mail naar plattelandsloket@west-vlaanderen.be om uitgenodigd te worden op de contactmomenten.

- **PARCUM** (voorheen CRKC)

Het door de Vlaamse overheid erkende [expertisecentrum](#) voor religieus erfgoed biedt een specifieke dienstverlening voor eigenaars en beheerders van publiek en privaat religieus erfgoed van de erkende erediensten in Vlaanderen. Ze delen hun kennis en ervaring rond verschillende domeinen binnen religieus erfgoed zoals een kerkenbeleidsplan en een nieuwe invulling voor het gebouw, het inventariseren en waarderen van de erfgoedcollectie, wetgeving en mogelijke premies, veiligheid en calamiteiten.¹² Daarnaast vindt u op de website voorbeelden van herbestemde kerken.

Elke regio in Vlaanderen heeft een eigen aanspreekpunt. Voor West-Vlaanderen is dit Judith Delbaere:

judith.delbaere@parcum.be

- Allerlei **LOKALE** instellingen, organisaties, verenigingen, intercommunales, etc. Lokaal informeren naar behoeften en ideeën kan tot verrassende maar zeker ook gedragen resultaten leiden.

Parochiale verenigingen, scholen, bibliotheken, cultuurcentra, sociaal-culturele verenigingen, winkeliers, ondernemers en buurtbewoners zijn allemaal stakeholders, potentiële kerkgangers en gebruikers van de kerk.

¹² PARCUM, "Databank Herbestemming Kerken", www.parcum.be/nl/herbestemming-kerken laatst geraadpleegd op 21/09/2022.

2. Begeleiding bij plannen

- **GEMEENTELIJKE ERFGOEDDIENST of IOED**

Spreek steeds het gemeentebestuur en de dienst patrimonium/monumentenzorg aan. Zij kunnen u verder verwijzen indien de juiste kennis of expertise niet meteen voorhanden is. Dikwijls nemen de gemeenten de verantwoordelijkheid over na herbestemming. Bepaalde gemeenten zijn erkend als onroerenderfgoedgemeente en hebben zich geëngageerd om het erfgoed op hun grondgebied te behartigen. Dit geldt zeker ook voor kerken. In West-Vlaanderen zijn dit momenteel de gemeenten Beernem, Koksijde, Roeselare en Zonnebeke.¹³ Andere gemeenten werken voor hun onroerend erfgoed samen met een intergemeentelijke onroerend erfgoeddienst. Een IOED neemt initiatieven op vlak van o.a. inventarisatie, bouwaanvragen van erfgoed, archeologische opgravingen, etc. In West-Vlaanderen zijn er vijf IOED's werkzaam. Een overzicht van de contactgegevens is te vinden op deze [webpagina](#)

- **AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED**

Het statuut van het erfgoed bepaalt welke rechten en plichten een eigenaar, beheerder of lokaal bestuur heeft, maar ook welke financiële ondersteuning kan aangevraagd worden voor onderhoud, restauratie of herbestemming van het erfgoed. De erfgoedconsulenten van het agentschap geven advies en ondersteuning bij het behoud en beheer van vastgesteld en onroerend erfgoed. Maak bij de start van plannen of vragen in verband met verbouwingen en aanpassingen aan de kerk een afspraak bij de West-Vlaamse regionale dienst via 050 24 81 50 of west-vlaanderen@onroerenderfgoed.be www.onroerenderfgoed.be

- **ARCHITECTEN, INGENIEURS**, planologen en studiebureaus...

...kunnen expertise en begeleiding bieden in de constructieve aangelegenheden van het kerkgebouw en de aanleg van de directe omgeving rondom een kerk. Zij staan dikwijls in voor de opmaak van een restauratiedossier, beheersplan en desgevallend de aanvraag van restauratiepremies. Bij herbestemmingstrajecten kan een architect nagaan wat de fysische mogelijkheden zijn van het gebouw. Daarna kan hij het ontwerpen en schetsen van diverse scenario's bijstaan, alsook het opmaken van de kostenberekeningen.

13 "Overzicht van de erkende onroerenderfgoedgemeenten", www.onroerenderfgoed.be/overzicht-van-de-erkende-onroerenderfgoedgemeenten, laatst geraadpleegd op 21/09/2022.

3. Voorbereidingen op de werkvloer

- **VRIJWILLIGERS** van het **KERKBESTUUR**, de pastorale medewerkers en andere organisaties (zoals een lokale heemkundige kring) die zich inzetten voor de kerken en het erfgoed in de gemeente.
- **MONUMENTENWACHT WEST-VLAANDEREN**
Monumentenwacht biedt expertise inzake bouwkundig erfgoed en historische interieurs en stimuleert tot permanent ONDERHOUD van het erfgoed. Een toestandrapport is steeds het gevolg van een grondige inspectie ter plaatse. Het rapport bevat tal van aanbevelingen en tips voor het onderhoud van een kerkgebouw en interieurelementen, de ideale start van een onderhoudsdraaiboek. www.west-vlaanderen.be/monumentenwacht-west-vlaanderen
Monumentenwacht Vlaanderen is de ondersteunende koepelvereniging van de vijf provinciale monumentenwachtorganisaties. www.monumentenwacht.be
- **ERFgoedCEL**
De erfgoedcel ondersteunt lokale erfgoedactoren in het beheer en de ontsluiting van het roerend en immaterieel (zogenaamd cultureel) erfgoed. De meeste erfgoedcellen nemen initiatieven voor de inventarisatie van religieus erfgoed in kerken en voor waarderingstrajecten. Ze kunnen ook partner zijn in herbestemmingstrajecten. In West-Vlaanderen zijn er vijf erfgoedcellen actief. Een overzicht van de contactgegevens is te vinden op deze webpagina: www.erfgoedcellen.be
- **BISDOM** en **DECANAAT**
Het bisdom kan het kerkbestuur en de gemeente bijstaan in kerkelijke, juridische en administratieve aangelegenheden bij het beheer van de kerk. Een afgevaardigde van het bisdom kan ook begeleiding bieden bij herbestemmingstrajecten.
www.kerknet.be/organisatie/bisdome-brugge
- **DEPARTEMENT CJM** (Cultuur-Jeugd-Media) van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Zoals het Agentschap Onroerend Erfgoed onder meer rond het kerkgebouw werkt, zo werkt het departement CJM rond het roerend en immaterieel erfgoed van de kerk. Ze bieden kerkbesturen de mogelijkheid de digitale inventaris van het roerend erfgoed in de kerk kosteloos en veilig te bewaren in de erfgoeddatabanken en bieden de mogelijkheid om de inventaris digitaal te ontsluiten. Daarnaast beschermen ze via de Topstukkenlijst uniek roerend erfgoed in Vlaanderen. www.vlaanderen.be
Erfgoeddatabanken: erfgoeddatabanken@vlaanderen.be
- **FARO**
FARO is het steunpunt voor de cultureel-erfgoedsector. FARO biedt opleidingen en ondersteuning en zet in op kennisdeling over cultureel erfgoed. Neem een kijkje via de websites faro.be en erfgoedwijzer.be en de publicatie Verzekerde bewaring faro.be/verzekerde-bewaring
- **PROVINCIEBESTUUR WEST-VLAANDEREN** - Dienst Erfgoed
De dienst Erfgoed van de provincie West-Vlaanderen, waar Monumentenwacht deel van uitmaakt, kan kerkbesturen bijstaan in het traject van herbestemming, het samenbrengen van stakeholders en gemeentemandatarissen en de sensibilisering van allerlei actoren in goed erfgoedbeheer. De provincie voorziet ook subsidiemogelijkheden voor erfgoedprojecten en onderhoud van erfgoed en werkt samen met sociale economiebedrijven voor het onderhoud van kerken en ander erfgoed. Tenslotte is er de nabijheid van de provinciale streekhuizen in de buurt.
www.west-vlaanderen.be/dienst-erfgoed
www.west-vlaanderen.be/over-west-vlaanderen/streekhuizen

4. Belangrijke partners

- **BRANDWEER EN POLITIE**

Hulpdiensten geven advies bij een preventief veiligheidsbeleid en de opmaak van een calamiteitenplan. Uiteraard worden ze opgeroepen in geval van diefstal, inbraak, vandalisme, brand en andere rampen.

- **VERZEKERINGSMAKELAAR** en verzekeraar

Een brandverzekering is, naast preventieve maatregelen en een goed calamiteitenplan, een minimum aan dekking tegen een aantal calamiteiten. De makelaar in de buurt kan al heel wat begeleiding bieden in de keuze van een degelijke verzekering en wat te doen bij aangiften van schadegevallen.

- **VERWARMINGSPECIALIST**

Klimaatbeheersing in een kerk is een uitdaging, ook als die 'tijdelijk' gesloten wordt, dient de luchtvochtigheid onder controle te blijven. Een specialist in de buurt die snel ter plaatse kan zijn, is goud waard.

- **AANNEMERS**

Het is handig om uitvoerders van werken in de buurt of de streek te kennen die al dan niet dringende werkzaamheden te kunnen uitvoeren. Dit geldt zowel voor onderhoudswerken als herstellingswerken. Belangrijke disciplines zijn daken, goten, schrijnwerk en metselwerk.

- Beroepsverenigingen voor **RESTAURATOREN**

BRK-APROA

www.brk-aproa.org

RESTAURATOR IN NEDERLAND

www.restauratorenregister.nl

- **SOCIALE ECONOMIE BEDRIJVEN**

Sociale economie staat voor sociaal en duurzaam ondernemen waarbij personen die het moeilijk hebben op de reguliere arbeidsmarkt, ondersteund en begeleid worden naar een aangepaste job op maat van hun mogelijkheden. Een aantal bedrijven hebben een afdeling die instaat voor het onderhoud van erfgoed (zgn. monumentenploeg). De dienst Erfgoed van West-Vlaanderen werkt voor de subsidiëring, onderhoud en instandhouding van erfgoedprojecten samen met een achttal provinciale SEO-bedrijven.

Colofon

Deze publicatie is een initiatief van Monumentenwacht West-Vlaanderen en is vanuit ons perspectief opgesteld. De publicatie heeft als vertrekpunt de brochure “Slapende kerken” van Monumentenwacht provincie Oost-Vlaanderen, en baseerde zich voor verschillende hoofdstukken op de Erfgoedwijzer van Faro en eerdere voorbereidende initiatieven van Monumentenwacht Vlaanderen.

Samenstelling en bindteksten

Sara Huycke, Reinoud Van Acker en Hilde Wouters

Layout en foto's

Strategie & Ontwikkeling – sectie Digitaal Design & Productie, Provincie West-Vlaanderen

De foto's in deze publicatie zijn, tenzij anders vermeld, genomen door Monumentenwachters.

Met dank aan

Dienst Erfgoed & Monumentenwacht West-Vlaanderen

Judith Delbaere (PARCUM)

Andries Deknopper en Tom Bogaert (Monumentenwacht Vlaams-Brabant), Ann Denieuw en Sien Godderis (Monumentenwacht Oost-Vlaanderen), Tina Van den Durpe en Tjil Vereenoghe (Monumentenwacht Vlaanderen)

BIJLAGEN

DE 10 SCHADEFACTOREN

In de tabel hieronder vindt u een opsomming van de belangrijkste schadefactoren met enkele voorbeelden van veel voorkomende schade die ze kunnen teweeg brengen aan de bouwschil en in het interieur van een kerk.

SCHADEFACTOR	VOORBEELDEN VAN VEEL VOORKOMENDE SCHADE	
	BOUWSCHIL	INTERIEUR
1. Mechanische of fysische krachten: - stoten & schuren - Schokken & trillingen - druk	- schade door sterke natuurelementen (rukwinden, stortregen, blikseminslag) - schade door trillingen bij werken aan of in de nabije omgeving van het gebouw - schade door externe elementen of door personen	- drukschade door stapeling van objecten - krassen, scheuren, breuken, deuken en lacunes door wrijf-, val- of stootschade - verfverlies van opstuwende verfschollen bij trillingen
2. Verontreiniging: - natuurlijke elementen in de lucht - inhoudsstoffen zoals tannines in hout of zwavel in wol of contact met elementen van naburige materialen (objecten, bergplaats, verpakking) - gebruik en onderhoud (poetsmiddelen, aanrakingen)	- vuildepositie door thermoforese op plafonds en inertie op muren {door combinatie van te veel stof en vuildeeltjes en een slecht verwarmingsregime} - verstopte goten en regenafvoeren door ophoping bladeren - achtergelaten bouwafval - zand, modder, steentjes, strooizout van schoenen	- stofdepositie en bevuilding {zorgen voor plaatselijke microklimaten met hogere relatieve vochtigheid die aantrekkelijk zijn voor insecten en een voedingsbodem zijn voor schimmels en bacteriën à verkleuringen, vochtschade (bv. corrosie metaal)} - corrosie metalen door achtergebleven poetsmiddel - afschilfering natuursteen door opzettelijk aangebrachte glanslaag - versnelde aftakeling van bijna alle materiaalsoorten door chemische reacties met elementen in de lucht (vb. zwavelzuur voor zilver) - chemische reacties door uitwaseming vb. looizuren in hout en leder veroorzaken verzwakking van textielvezels en verkleuringen - onleesbaarheid door donkere boenwas- en/of stofophoping - oppervlakteschimmel door langdurig gebruik van plastic als verpakkings-/beschermingsmateriaal

SCHADEFACTOR

VOORBEELDEN VAN VEEL VOORKOMENDE SCHADE

	BOUWSCHIL	INTERIEUR
3. Water - natuurelementen (regen, opstijgend vocht, condens) - mechanische oorzaken (lekken en verstoppingen) - nevenschade (brandbluswater, waterschade door werken of poetsen met veel water)	- loskomende muurafwerking door natte muren - afschilfering natuursteen door migratie zouten - toegankelijk worden van houten constructies en schrijnwerk voor zwammen en houtborende insecten - uitvallen van voegwerk	- Verkleuring: vlekken door vloeien van natuurlijke kleurstoffen in organische materialen (hout, textiel, papier,...) en vlekken onder gesleten afwerklagen, vergrijzing van hout (bv. plinten), zwarte verkleuring eikenhout rond ijzeren elementen (nagels, schroeven, achtergebleven restjes staalwol). - Roestkleurige verkleuringen in natuursteen in combinatie met metaaldeeltjes in zandbed of metalen wapening in beelden/constructies. - aantasting door houtborende insecten als gevolg van door water uitgespoeld looizuur in houten lambriseringen, vloeren, beelden en meubilair. - zoutuitbloeiing op tegels, grafstenen, lambriseringen, stenen beelden - waterschade door condens bij objecten, meubilair en wandafwerking die rechtstreeks op/tegen koude muren en vloeren staan of onder ramen. - zwamaantasting
4.en 5. Verkeerde relatieve vochtigheid en temperatuur (STAAN STEEDS IN RELATIE MET ELKAAR) - te hoog of te laag - te snelle en/of sterke schommelingen	- slecht onderhouden schrijnwerk dat veel sneller degradeert, kromtrekt. - marmeren panelen die vervormen - roestuitzetting - zwamvorming	- gebarsten en kromgetrokken planken en panelen - beschimmelde oppervlakken - losgekomen onderdelen: gelijmd of samengesteld uit verschillende materialen - gecorrodeerde metalen elementen - gebarsten afwerklagen - versnelde degradatie materialen objecten
6.Biologische schade - insecten - schimmels en bacteriën - vogels en vleermuizen - knaagdieren - (kruip-)planten	- materiaalverlies boorgangen of celwandaantasting met verlies stabiliteit constructies - materiaalverlies door wortelgroei op gebouw - materiaalverlies door microklimaat onder mossen - verstopping door nestmateriaal in goten	- materiaalverlies door boorgangen en uitvliegopeningen - afgegraasd textiel en papier, gaten in textiel en papier - knaagschade - bevuilding en onomkeerbare verkleuringen door uitwerpselen, dierenlijken en restproducten (cocons, vervelling,...) - materiaalverlies door zwamaantasting (Witrot, Bruinrot)

SCHADEFACITOR	VOORBEELDEN VAN VEEL VOORKOMENDE SCHADE	
	BOUWSCHIL	INTERIEUR
7. Lichtschade - zichtbaar licht: lichtsterkte en belichtingsduur direct invallend zonlicht - indirect daglicht - kunstlicht - onzichtbare lichtgolven: ultraviolet (= uv) en infrarood (= ir)	- verkleuring, veroudering en verwerking schilderwerken	- Natuurlijke verkleuring en plaatselijke versnelde degradatie door uv en ir-stralen en/of langdurige blootstelling direct zon- of onaangepast kunstlicht: Bijvoorbeeld het schiften van zijden vaandels, het verbleken van schilderijen, verbleken of verdonkeren van houten elementen
8. Brandschade	- gedeeltelijk of volledige vernietiging gebouw - schroeischade	- gedeeltelijke of volledige vernietiging van objecten - schroeischade door brand of het branden van kaarsen dicht bij het object - roetbevuilding
9. Diefstal en vandalisme	- beschadiging van glasramen - wildplassers - openbreken deuren en ramen	- diefstal van gegeerde objecten (liturgisch vaatwerk, kleinere beelden, schilderijen) - slecht sleutelbeheer met onvoldoende kennis over wie de kerk kan betreden - opzettelijke beschadiging van het kerkinterieur - openbreken van bijvoorbeeld offerblokken, brandkast
10. Informatieverlies - ontbrekende onderdelen ensemble - ontbrekende delen object - ontbrekende / verkeerde registratiegegevens	- onnodige of onjuiste vervanging oorspronkelijke bouwkundige onderdelen - slecht gedocumenteerde vervanging van bouwkundige onderdelen.	- onvolledige of slecht gedocumenteerde inventaris roerende elementen - verlies van digitale gegevens (vb onleesbare Cd-rom met foto's) - verdwenen onderdelen, verdwenen attributen van beelden of onvolledige set liturgisch textiel - restauratie-ingrepen met onnodig verlies oorspronkelijk materiaal en slecht gedocumenteerde restauratie-ingrepen.

1. Houten vloeren schoonmaken

1a. Schoonmaken van houten vloeren

Zelf schoonmaken is erg riskant wanneer vloeren in extreem slechte toestand zijn – bijvoorbeeld bij een erg oneffen oppervlak met lacunes in het hout – of wanneer de aard of de staat van de afwerklaag onduidelijk is. Vraag bij twijfel zeker raad aan Monumentenwacht of een gespecialiseerd parketrestaurator.

Droog schoonmaken

Bij de meeste historische vloeren is droogreinigen de enige veilige optie. Het basisprincipe is dan ook: enkel uitzonderlijk met water reinigen.

Ook vloeren die ooit een bescherm laag (bv. was) hebben gekregen, worden bij voorkeur droog onderhouden, anders kan zich een witte was vormen op het oppervlak. Een boenwaslaag wordt dan mat en onregelmatig.

Voor geschilderde en geverniste vloeren wordt nat reinigen eveneens afgeraden. Meestal volstaat het om regelmatig te stofzuigen met zachte, flexibele borstels.

Zijn er onstabiele delen in de parketvloer of in de hoeken, borstel het stof dan met een losse kwast of handveger naar de zuigmond van de stofzuiger. Plaats een meubelborstel (= kleine borstelkop) op de zuigmond of omwikkel hem met schilderstape om krassen te voorkomen. Op dezelfde manier wordt vuil uit de diepere delen van de vloer (naden) gezogen. Vervolgens kan de vloer nagereinigd worden met een droge microvezeldoek of katoenen mop. Ook droog neemt een microvezeldoek vuil op en houdt het vast. Door het wrijven krijgt een geboende houten vloer gemakkelijk zijn glans terug.

Uitzonderlijk nat schoonmaken van houten vloeren

Nat reinigen is ongeoorloofd voor historische vloeren die onstabiel zijn of een gesleten of geen bescherm laag hebben. Dit geldt ook voor beschilderde vloeren en decoratieve parketten. Vooral bij naaldhout zwellen de planken door het vocht; trekken ze schieluw en richten de vezels van het hout zich op.

Enkel als de bescherm laag intact is, kan uitzonderlijk een sterke bevuilding worden verwijderd met een uitgewrongen microvezeldweil. Warm (niet heet) water is dikwijls als onderhoud, effectief als schoonmaakmiddel. Voeg er zo nodig een speciaal pH-neutraal conserveringsdetergent aan toe. Vloerzepen met lijnolie worden sterk afgeraden: ze laten op termijn strepen na, vergelen, verharderen en zijn nauwelijks verwijderbaar.

Reinig de vloer altijd eerst droog; giet nooit emmers water uit en belet dat er water onder de plinten en meubelen terechtkomt. Dit tast immers ook de onderzijde van het (houten) meubilair aan en belast het binnenklimaat. Nat hout is erg vatbaar voor biologische aantasting (zwammen en houtboorders).

Reinig ook onder tapijten, maar zet of leg een object of tapijt nooit terug voordat de vloer goed droog is.

De beste werkwijze om nat schoon te maken:

- Vul een emmer met het (poets)water waaraan eventueel een pH-neutraal detergent is toegevoegd (volg de dosering op het etiket, gebruik zeker niet meer dan de aanbevolen dosis).
- Neem een tweede emmer met zuiver spoelwater.
- Gebruik 3 microvezeldweilen: één voor de emmer met poetswater, één voor de emmer met zuiver spoelwater en één droge.
- 1. Reinig de vloer eerst droog met een stofzuiger met zachte borstels.
- 2. Ga er daarna overheen met de goed uitgewrongen dweil met sop.
- 3. Spoel na met de (eveneens goed uitgewrongen) dweil met zuiver water.
- 4. Ga er dan over met de droge dweil.

Bij een erg oneffen vloer geven katoenen moppen een beter resultaat; gebruik ze ook in drievoud!

Boen een vloer enkel bij sterk gesleten boenwaslaag

- 1. Reinig de vloer altijd eerst droog. Een goede opwrijfbeurt volstaat vaak om de vloer terug te doen glanzen.
- 2. Breng de was in een zo dun mogelijke laag aan met een halfharde, varkensharen borstel (of een synthetische borstel meteen zelfde hardheid) of katoenen doek.
- 3. Laat de nieuwe waslaag gedurende de voorgeschreven tijd intrekken.
- 4. Boen daarna stevig op met boenborstels (tampicoborstels of een boenmachine met natuurlijke borstels).
- 5. De overblijvende strepen in de glans kunnen weg gepolijst worden met een zachte doek of harde wollen kussens op een boenmachine.

Doordachte keuze van de vloerwas

Kies voor een vrij harde, nog net smeerbare pasta. Hoe minder oplosmiddelen in het wasmengsel, hoe beter. Voor historische houten vloeren is een traditionele, solvent gebaseerde, kleurloze was geschikt, zoals bijenwas met een beetje carnaubawas (carnauba verhoogt de hardheid van het wasmengsel, wat de laag minder kleverig maakt). Om uitglijden te vermijden, raadt de National Trust aan hierbovenop een antislipwas op basis van paraffine en carnauba aan te brengen. Deze kan echter wit uitslaan in een onstabiel klimaat. Vaak raadt een specialist een kleurloos wasmengsel met microkristallijne was aan, die een goede weerstand biedt tegen vocht. Veel gepatenteerde vloerwassen, houtvernieuwers en onderhoudsmiddelen in spuitbussen bevatten paraffine of silicone die de waterbestendigheid verhogen. Maar daardoor kan de vloer minder goed ademen. Ze zijn bovendien moeilijk te verwijderen en bieden een lelijk aanblik bij slijtage. Watergebaseerde emulsiewassen bevatten harsen en polymeren. Vaak zijn die ongeschikt voor een historische vloer; in combinatie met oude, solvent gebaseerde wassen zijn ze trouwens niet effectief. Gebruik zo veel mogelijk ongekleurde boenwas. Gekleurde boenwas bevat vaak onoplosbare kleurstoffen die in het hout kunnen achterblijven. Ze is enkel aan te raden om plaatselijke kleurverschillen te camoufleren, maar gebruik dit enkel na advies.

1b. Beschermende matten

Kies voor een stof die slijtvast is; vuil vasthoudt; een zachte achterkant heeft en gemakkelijk in onderhoud is. Zorg dat de mat geen dampdichte onderkant heeft en geen kleur of patroon afgeeft. Houd de matten en de onderliggende vloer schoon; zand onder matten werkt als schuurpapier. Verkeerde of niet onderhouden matten zijn erger dan géén matten. Leg de matten op een los ondertapijt. Dit beschermt de vloer, verlengt de levensduur van de bovenmat en verbetert de geluids- en thermische isolatie. Kies bij voorkeur voor kleurloos naaldvilt (synthetisch of natuurlijk). Schuimrubberen antislipmatten met latex veroorzaken niet te verwijderen vlekken. Leg het ondertapijt los onder de mat, zodat het vuil erop blijft liggen en het apart uitgeklopt kan worden. Wordt de vloer regelmatig belopen met naaldhakken, leg dan een softboardplaat onder de mat om putjes te vermijden. Zorg ervoor dat de vloer onder het tapijt en de vloer eromheen niet te veel van uitzicht gaan verschillen door het poetsen. Kleef een mat of tapijt nooit vast op de vloer.

2. Grafstenen schoonmaken

- 1. Verwijder het stof uit de dieptes van de reliëfs met een zachte borstel, bij voorbeeld van varkenshaar, en neem dat op met een stofzuiger.
- 2. Maak dan de dieptereliëfs schoon met een uitgewrongen doek.
- 3. Droog achtergebleven vocht in de holtes direct na met een schone, droge doek. Zo voorkom je dat het vocht in de steen dringt en na verloop van tijd afschilfering veroorzaakt.
Gebruik geen zeep of detergent.

Reinig met koper ingelegde grafplaten enkel droog.

Reinig daarna het koperen inlegwerk met een weinig white spirit op een propje watten. Gebruik hierbij zachte katoenen handschoenen zodat corrosie door vingerafdrukken wordt uitgesloten.

Vloeibare reinigingsmiddelen voor de vloer mogen niet op het metaaloppervlak komen.

Vermijd vloeibare metaalpoetsmiddelen: ze bevatten vaak schuurmiddelen en ammoniak die het voorwerp aantasten, waardoor bij elke poetsbeurt een laagje metaal verdwijnt. Koper is een zacht metaal: het vertoont gemakkelijk krassen, plooiën, deuken of breuken. Vraag voor een grondigere reinigingsbeurt steeds eerst raad aan een gediplomeerd metaalrestaurator.

Het is niet aangewezen dat volledige grafplaten in koper op deze manier worden gereinigd. Dit is immers te arbeidsintensief en andere methodes zijn schadelijk. Onderhoud deze enkel zelf droog.

3. Afgewerkte wanden en plafonds

Wanden en plafonds kunnen met zeer diverse materialen - verf, pleister, textiel... - en volgens uiteenlopende technieken afgewerkt zijn. Doorgaans is het onderhoud van wanden en plafonds, naast het droog en zacht ontstoffen, een opdracht voor een deskundige. Gebruik zelf nooit vocht, water of andere producten zonder deskundig advies van een gediplomeerd restaurator.

Van bestoft of met droge zouten bevuild **metselwerk en natuursteen** kan het stof uit de voegen of de poriën van de steen verwijderd worden met een zachte borstel. Zuig het wel onmiddellijk op met een stofzuiger.

Decoratief pleisterwerk dat in goede staat verkeert, kan alleen als het echt nodig is heel voorzichtig droog afgestoft worden met een draagbare stofzuiger. Plaats een sleufkop op de stofzuiger en bind er een stuk schuimplastic rond om stootschade te voorkomen.

Verwijder het stof met een zachte borstel in de ene hand en zuig met de stofzuigerkop in de andere hand het afgeborstelde stof onmiddellijk op. Zeer fijn geprofileerde moulures kun je uitborstelen met een borstel van varkenshaar of met een rubberen blaaspeertje met een borsteltje op het mondstuk. Niet-**gedecoreerd schilderwerk** kun je best zo weinig mogelijk poetsen.

Is er zekerheid over de goede bewaringstoestand van de verfafwerklaag, dan kun je het schilderwerk zacht afvegen met een droge handborstel van bij voorkeur zachte, witte haren. Rond metalen onderdelen doe je schilderstape.

Vogeluitwerpselen worden met een wattenpropje verwijderd. Zijn ze erg moeilijk weg te halen, laat ze dan zitten.

Gebruik geen stofdoeken, want die kunnen gruis in het verfoppervlak wrijven.

Schoonmaken met vocht, zelfs met gewoon water, is gevaarlijk. De verf kan dierlijke lijm als bindmiddel bevatten en die is wateroplosbaar.

Gebruik nooit poetsmiddelen zonder deskundige begeleiding: oplosmiddelen kunnen verf aantasten, andere ingrediënten kunnen uitharden en zijn mettertijd zeer moeilijk te verwijderen. Gebruik evenmin huishoudpoetsmiddelen met het label 'geschikt voor geverfde oppervlakken': ze zijn ontworpen voor moderne verven en kunnen oudere verven aantasten. Breng geen lijnolie of een andere toplaag op geschilderde oppervlakken aan.

Het schoonmaken van **decoratief schilderwerk (marmerimitatie, houtimitatie, etc.** is ontegensprekelijk werk voor een restaurateur.

In overleg met de restaurateur kan overwogen worden om één keer per jaar spinnenwebben voorzichtig te verwijderen met een stofzuiger met een zachte borstelmond.

In kerken zijn wanden maar zeer sporadisch **bekleed met textiel, papier, tegels...** Wel komt er al eens wandbekleding voor in de sacristie of in andere aanpalende ruimtes.

Historische wandbekleding moet zeer voorzichtig gereinigd worden. Win daarom steeds vooraf het advies in van een deskundige.

Behang kan zeer kwetsbaar zijn. Behang dat in goede staat verkeert mag je met een zachte stoffer vegen of met een museumstofzuiger stofzuigen. Reinig het enkel droog, zonder water of andere schoonmaakproducten.

Stof geglazuurde tegels af met een handveger van zacht haar. Vermijd water, zeep of andere schoonmaakproducten.

Laat het onderhoud van textielbehang over aan een textielrestaurateur.

Probeer nooit zelf goudleer- en leerbehang te reinigen, laat dit over aan een specialist.

4. Oppervlakteschimmels en zouten

Verwijder schimmels steeds met een droge poetsdoek, met watten of een stofzuiger met HEPA filter en borstels (type schilderskwast). De HEPA filter voorkomt dat schimmelsporen zich in de lucht verspreiden. Veeg de schimmelpluizen met een borstel in de richting van de afzuigmond van de stofzuiger. Houd deze afzuigmond steeds dicht bij de borstel. Gooi de gebruikte doeken en watten naderhand weg en ontsmet de borstels en stofzuiger nadat de schimmel verwijderd is.

Zouten veeg je weg met een zachte kwast of borstel eventueel in combinatie met een stofzuiger. Laat de zouten niet op de vloer liggen maar verwijder ze. Contacteer bij steeds terugkomende zouten en beschadigde steenoppervlakken een deskundig steenrestaurator voor verder onderzoek en behandeling.

5. Gepolychromeerde, vergulde of met fineer beklede elementen

Reinig deze objecten af en toe **voorzichtig** droog. Gebruik hiervoor best een zachte kwast of penseel, in combinatie met een stofzuiger. Borstel het vuil in de richting van de stofzuigermond om het onmiddellijk op te vangen. Werk steeds van boven naar onder toe. Vermijd de zones rond opstuwende verf en lacunes. Als voor of tijdens het reinigen blijkt dat nieuwe zones in de afwerklagen afbladderen, stop dan onmiddellijk de werkzaamheden en laat de voorwerpen behandelen door een deskundig opgeleid restaurator.

6. Boeken en papier

Oude boekomslagen zijn meestal vervaardigd uit leer in combinatie met andere materialen zoals textiel, papier, metaal, polychromie en hout.

Boeken worden best zo weinig mogelijk gereinigd. Berg ze daarom steeds goed op. Houd de boekomslagen wel stofvrij dit voorkomt dat er stof in de boeken terechtkomt. Verwijder het stof met een zachte borstel - bij voorbeeld een scheer- of maquillageborstel - in combinatie met een stofzuiger op lage zuigstand of een museumstofzuiger. Maak elke buitenzijde van het boek voorzichtig stofvrij.

Maak boeken nooit schoon met vocht of met vochtige doeken; poets het boekbeslag zeker niet met koper- of zilverpoets op. Behandel leren voorwerpen nooit met voedende of andere producten, zoals schoensmeer, boenwas, bijenwas of iets dergelijks. Deze vette lagen zijn later soms moeilijk te verwijderen en vormen korsten en craquelures in het leer. Gebruik nooit insectenverdelgers op het boekenoppervlak: zij kunnen schadelijk zijn voor het papier en voor ledervezels.

Is een boek beschadigd, raadpleeg dan steeds eerst een restaurateur.

Andere documenten op een papieren drager, zoals prenten, gravures of muziekpartituren, vragen een aangepaste hantering. Ernstig beschadigde werken mag je niet zelf ontrollen of openvouwen, dit is een opdracht voor de restaurator.

Laat ook een restaurateur het oppervlak, vlekken of chemische schade behandelen.

7. Leder zelf onderhouden

Leren bekledingen van stoelen of banken kunnen sporadisch afgestoft worden met een zachte borstel - type scheer- of maquillageborstel - eventueel in combinatie met stofzuiger op lage zuigkracht of een museumstofzuiger.

Behandel leren voorwerpen nooit met voedende of andere producten, zoals schoensmeer, boenwas, bijenwas of iets dergelijks. Deze vette lagen zijn later soms moeilijk te verwijderen en vormen korsten en craquelures in het leer.

Laat alle onderhoud van leren bekledingen dat verder gaat dan afstoffen, over aan een restaurateur. Het reinigen is afhankelijk van het loopproces of de decoratie van het leer. Het schadebeeld en de datering zijn doorslaggevend.

monumentenwacht
West-Vlaanderen apb

Koning Leopold III-laan 31, 8200 Sint-Andries
050 40 35 70 - monumentenwacht@west-vlaanderen.be
www.west-vlaanderen.be/monumentenwacht